

**TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRRLIGI
TÜRKMEN POLITEHNIKI INSTITUTY**

A.O. Sopyýewa

**Standartlaryň we kadalaşdyryjy
resminamalary
işläp düzmegiň tehnologiýasy**

Hünär: Standartlaşdyrmak we sertifikatlaşdyrmak

Aşgabat 2010

Giriş

Türkmen halky öz Garaşsyzlygyny gazanyp, umumy adamzat siwilizasiýasyna doly hukukly girişip başlandan soňra, biziň jemgiýetimiz üçin bazar ykdysadyýetini we ýokary tilsimatlary özleşdirmek bilen bagly bolan meseleler wajyp ähmiýete eýe boldy. Sebäbi Garaşsyzlyk ýyllarynda bu gymmatlyklaryň ikisi hem biziň durmuşymyza göwnejaý laýyk boldy. Biziň döwletlilik gurluşymyz milli özboluşlylygymyza, türkmen halkynyň döp-dessurlaryna we BMG-yň düzgünnamasyndan gelip çykýan umumy adamzat düzgünlerine doly laýyk gelýär. Biz täze ösüş ýoluna düşdik. Ykdysady gatnaşyklar babatda düýpden başga gatnaşyklar başlandy. Bu gün täze ykdysady gatnaşyklara başlap, dünýäniň ösen halklaryna nusga boljak täze pikirler, täze başlangyçlar bizde döredi.

Biz her bir äden ädimimiz bir tarapdan, Türkmenistanyň milli bähbitlerine, beýleki tarapdan bolsa, sebitde durnuklylygy, halkara howupsyzlygy berkitmek ugrundaky talaplara laýyk gelmegi ugrunda göreşýäris. Häzirki zaman dünýäniň iň wajyp meseleleriniň biri, ol hem durmuş-ykdysady, tehnologik we senagat taýdan ösüşi birmeňzeş derejede bolmadyk döwletleriň arasynda deňhukukly, hyzmatdaşlyk we adalatly gatnaşyklaryň ýola goýulmagydyr.

Türkmenistanda özgertmeleriň Baş ugry bellenen döwürde ykdysady ösüşiň ortaça ýyllyk depgininiň ykdysadyýetiň ähli ugurlarynda 18% az bolmazlygyny göz önünde tutýar. Hemişe bolşy ýaly, bu babatda esasy orun ýangyç-energetika toplumyna degişlidir. Milli ykdysadyýeti ösdürmegiň uzak möhletleýin ugry, bar bolan mümkinçiligiň ep-esli artdyrylmagyny göz önünde tutýar. Bu bolsa öz gezeginde, tutumly maýa goýulmagy bilen şertlenýär. 2010-nji ýyla çenli maliýeleşdirmegiň hasabyna maýa goýumlary 2000-nji ýyl bilen deňeşdireniňde 2,7 esse artar.

XXI asyrdaky üstünlikli ýaşamagyň möhüm şertleriniň biri hem tehnikaýy ösdürmekden we tehnologiýany ýokary derejede ornaşdyrmakdan ybarat. Şol maksat bilen az çig mal serişdelerinden aňryçäk peýdalanmak we ykdysadyýetiň beýleki pudaklarynyň wajyp isleglerini kanagatlandyrmak, ýurduň eksport mümkinçiliklerini giňeltmek, pudagyň esasy wezipeleriniň biridir, dünýä tejribesine gabat gelýän häzirkä zaman enjamlary awtomatlaşdyryş ulgamynyň ösmegine giň ýol açdy. Bu prosesiň alnyp barylmagy dünýäniň iň ýokary derejä ýetmegine ýardam berýär.

Awtomatlaşdyrma tehnologiýanyň yzyny üzmän işleýän enjam bolup, ýarym fabrikanyň başlangyç materiallaryny, daş töwerege täsir edip, operatoryň kömegi bilen gözegçilik edilýär. Häzirkä wagtda önümçilik planynda nomenklatura üçin önümiň göýberlen ugry tehnologik enjamlaryny operatiw usuly boýunça göýberilýär. Bu işi operatorlar kompýuteriň üsti bilen dünýä tejribesine gabat gelýän zawod, fabriklerde ulanýarlar.

Awtomatlaşdyryş munuň özi göniden-göni işleýän prosess bolup, oňat işlenilmegine we şol bir wagtyň özünde birnäçe işiň amala aşyrylmagyna getirýär. Awtomatlaşdyryş taslama prosessiniň gaýtadan işlemegi özboluşly iş bolup durýar. Elementleri gaýtadan işlemegi awtomatlaşdyryş sistemasynda örän çylşyrymly iş bolup durýar. Bu funksiýa injenerlere kompýuteriň üsti bilen gözegçilik etmeglige ýeňillik döredýär.

Biziň ýurdymyz barha ösýär we ösen ýurtlaryň derejesine ýetdi. Ösen ýurtlaryň derejesine ýetmäge ”Turkmenkarbamid” edarasynyň hem goşandy bar.

Häzirkä döwürde Turkmenistan Garassyz, Bitarap we dünýewi dowlet hokmunde agirt uly ykdysady mümkinçilikleri bilen butundunya ozuni tanatdy. Bas dowlet gullugy olçegleri we tehniki sertleri, olaryn butewligini hem-de ygtybarlygyny, yerasty baylyklary goramagy we rejeli peydalanmagy, zahmet howpsyzlygyny upjun edip, onumlerin hiline dowlet gozegciligini amala asyrylyar. Garassyzlyk

yyllarynda yurdumyzyn Bas dowlet inspeksiyasy Standartlasdymak baradaky halka guramasynyn, standartlasdyrmak, metrologiya we guwanama bermek baradaky dowletara genesinin, Standartlasdyrmak baradaky dowletara, halkara assosiasiyasynyn agzalagyna kabul edildi.

2020-njy yyla cenli hil ulgamyny onumcilikleri, hyzmatlary we onumleri guwalendirmek isini guyclendirmek goz onunde tutulyar. Bas dowlet inspeksiyasy yerasty baylyklarynyn rejeli peydalanmagyna dowlet gozegciligini amala asyrmakda belli bir isleri geciryar.

Hilli Standartlary işläp taýýarlamak inspeksiýasynyň esasy ýörelgesi bolup durýar. Ol her ýyl standartlaryň we tehniki şertleriň, zähmeti goramak boýunça kadalaryň onlarçasynyň taýýarlanylmagyny guraýar.

Kadalaşdyryjy resmi kagyzlaryň döwlet gaznasy ýüzlerçe müňe golaý birligi öz içine alýar. Onuň resmi kagyzlary kärhanalara we halka hyzmat edýär.

Standartlaşdyrmagyň maksady we wezipeleri

Standartlaryň kategoriýalary. "Standart" düşüňjesi iňlis diliniň "standart" sözünden gelip çykýar we "norma", "nusga" ýa-da "ölçeg" diýen ýaly manylary berýär. "Norma" sözi bolsa, latyn dilinde "başlangyç gollanma" diýmegi aňladýar. Diýmek, haýsy hem bolsa maddy önümiň asyl nusgasy, onuň beýany, ýerne ýetirilýän işiň (prosesiň) düzgüni, tertibi we kadalary standart bolu hyzmat edýär. Standartlar bulardan başgaca, fiziki ulylyklaryň birlikleri, etalonlar (nusgalar), ýazgy we ýagtylygyň üsti bilen aňlatmalar görnüşinde hem bolup bilýärler. Syn eden bolsaňyz, siziň depderleriňiziň, hasaplaýjy serişdeleriňiziň ýüzünde, elektrik çyralaryňyzyň düýbünde, kir ýuwujy poroşoklaryň, çay gutylarynyň ýüzünde "GOST", "TDS" ýaly belgiler bardyr.

Bu standartlaryň belgileri. Umuman aşdanymyzda standarta gaýtalanyp köp mukdarda öndürilýän şol bir önümiň yzgiderli ýerine ýetirilýän işleriň, prosesleriň, berjaý edilmeli talaplaryň kadalaryň beýannamasy hökmünde garamak bolar. Standart ölçeg birligi, konstantana, himiki maddalaryň nusgasy, olaryň beýany, normalar, düzgünler, talaplar, terminler, signallar we başga görnüşde bolup bilýär. Standartlary döretmek, olary durmuşa, önümçilige ornaşdyrmak we olaryň ýerine ýetirilişine gözegçilik etmek ýaly işleriň jemine standartlaşdyrmak dioýip at berilýär. Standartlaşdyrmak birnäçe wezipäni ýerine ýetirýär. Ýagny ol:

- 1) köpçülikleýin öndürilýän önümiň asyl nusgasyndan gyşarnyksyz saklanylmagyny üpjün edýär;
- 2) şol bir önümiň manysyz, çakdan aşa artykmaç görnüşleriniň döredilmeginiň önüni alýar;
- 3) şol bir zada maksatlanan önümiň köp sanly görnüşleriniň arasyndan çig maly, materiallary we energiýa resurslaryny iň az sarp edýän tygşytly görnüşiniň saýlanyp alynmagyny kadalaşdyrýar.

- 4) önümiň döredilýän döwründe ylmyň, tehnikanyň gazanan netijeleriniň şol önümiň üsti biln durmuuşa ornaşdyrylmagyna sebäp bolýar.
- 5) öndüriji bilen söwda edaralarynyň özara düşünişmegini aňsatlaşdyrýar.

Standarty işläp düzmeği guramak

Türkmenistanyň döwlet standartlaşdyryş meýilnamasyny taýýarlamak we düzmek GR 16162325-57 üsti bilen amala aşyrylýar.

Satandartyň taslamalaryny iş meýilnamalarynda we tehniki tabşyrykda görkezilen möhletlerde işläp düzýärler.

Işläp düzüji gerek bolanda standarty işläp düzmäge gatnaşýan beýleki ýerine ýetirijileri kesgitleýär (A,B,D goşundylar) we standarty işläp düzmeği buýrujysyna tassyklamak üçin hödürleýär.

Standartlaryň görnüşleri

Her bir önümiň dürli tarapyňy häsiýetlendirýän we çäklendirýän birnäçe standarty bolup bilýär. Ýagny bir standart şol önüm standartlaşdyrylanda ulanylan terminleri beýan edýän bolsa, beýleki birinde ýol önümiň parametri (görkezijileri) we ölçegleri getirilýär; üçünjisinde ýol önüm synag etmek üçin ulanylýan usullar we barlaglaryň tertibi beýan edilýär; standartlaryň beýleki görnüşinde bolsa şol önüme degişli başga maglumatlar getirilýär. Önümiň standartlarynyň görnüşlerine gysgaça düşündiriş bereliň we olara mysalla getireliň:

1. Esas düzüji standartlar adamzat durmuşynyň, zähmetiniň köp bölegini öz içine alýan standartlar. Mysal üçin halkara standartlaşdyryş guramasy bolan ISO tarapyndan kabul edilen Metriki birlikleriň standarty bu standartlara degişli,

sebäbi metriki ölçeg birliklerini ulanmazdan proekt konstruktorçylyk, tehniki, ylmy –barlag we beýleki işleri alyp barmak asla mümkin däl, mysal üçin fiziki ulylyklaryň birlikleri "GOST 8.417-81. GSI Standartlaryň belgilenşi.

2. Terminleriň standarty. Ylmyň, tenikanyň we adamzat siwilizasiýasynyň beýleki ugularynyň hersiniň özüne häsiýetli bolan terminleri bolýar. Şonuň ýal hem standartlaşdyryşyň, önümiň hiliniň, metrologiýanyň, ykdysadyýetiň bölümleriniň, hukuk ylmynyň e beýleki sferalaryň öz aýatyn terminleri bar. Terminleriň her ugry boýunça ýörite öz standarty döredilip bilinýär.

Mysal üçin GOST-21002-75 fotografiýa degişli terminleriň we aňlatmalaryň standarty; GOST-16110-82 güýç transformatoyna degişli terminleriň we aňlatmalaryň standarty; "GOST 17586-80" kagyza degişli terminleriň we aňlatmalaryň standarty we ş.m.

3. Tehniki şertleriň standarty. Bu standartlarda önümiň hili we ulanylyş aýratynlyklary, esasy görkezijileri (parametrleri), kabul ediş düzgünleri, önümi synag etmegiň usullary, markalamagyň, gaplamagyň, daşmagyň hem-de saklmany beýan edilýär. Diýmek bu standartlar beýlekilere görä umumy bolup, şol standartlaryň wezipeleriniň öz içine alyp bilýärler. Bu standartlar alyjy üçin ölüm barada gerekli maglumatlaryň köpüsiniň öz içine alýar.

4. Tehniki talaplaryň standarty. Bu standartlarda önümiň hiline we ulanylyşlyk häsiýetlerine edilýän talaplar görkezilýär. Ýagny önümiň fiziki-mehaniki häsiýetlerine, ygtybarlylygyna, berkligine, daşky täsirlere durnuklylygyna, konstruksiýasyna, ulanylanda oňalylygyna, howpsuzlygyna bolan talaplar getirilýär. Bulardan başga-da, şol önümi öndürmek üçin ulanylýan çig mal we materiallar barada maglumatlar beýan edilýär. Mysal : "GOST 23913-79. Elektrometriki ölçeg serişdeleri. Umumy tehniki talaplar".

5. Parametrleriň we ölçegleriň standarty. Şol bir önümiň öz parametrleri we ölçegleri bilen tapawutlanýan birnäçe görnüşleriniň bolmagy mümkin. Bu standartlarda şol parametrleriň we ölçegleriň emele getirýän san hatarlarynyň kanunlaşyklygy beýan edilýär. Mysal üçin: "GOST26380-84. Ýük konteýnerleri. Esasy parametrleri we ölçegleri".

6. Tipleriň we esasy parametrleriň standarty. Bu standartda önümiň parametrlerinden başga-da, şol önümiň konstruksiýa, düzüliş we öndüriliş tehnologiýasy boýunça tapawutlanýan tipleri beýan edilýär.

Mysal: "GOST13733-77. Diş-diş silindriki maýda modully göni dişli tigrler. Tipleri. Esasy parametrleri we ölçegleri".

Standartlaryň işläp düzüliş tilsimaty

Yurdumyzyn Garassyzlyk, baky Bitaraplyk almagy "Turkmenstandartlary" Bas dowlet inspeksiyasynyn onunde hem agirt uly wezipani, ýgny Dowlet wagt we yggylyklar gullugynyn, Dowlet etalon binyadynyň, Dowlet akkreditasiya ulgamynyn kompyuterler we internet esasynda magnitlar binyadyny döretmek wezipesini goyyar.

Türkmenistany ykdysady-syyasy we medeni taydan ösdürmegiň 2020-nji yyla çenli Baş ugry milli maksatnamasynda hili dolandyrmagy guramak, standartlaryň yerine yetirilisinde dowlet gözegçiliginde we halk hojalygynyn pudaklarynda standartlasdyrmagyn we metrologiyanyn upjunciliginiň esaslaryna seredilip geçildi.

Turkmenistanda standartlasdyrmak, metrologiya we sertifikatlasdyrmak, zahmeti we yerasty baylyklary goramak hakynda kabul edilen kanunlara talaba laýyk amala asyrmak maksady bilen, Turkmenstandartlary Bas Dowlet gullugynyn gozegçiliginde amala asyrylyar.

“Türkmenstandartlary” Bas Dowlet gullugynyn maglumat merkezinde DAU-standartlar boluminde tejribe isi geçirilýär.

Bölümiň işgarleri öz bölümi baradaky düzgünnamada beyan edilen wezipeleri we borçlary kanagatlanarsyz yerine yetirendikleri üçin kanunlara laýyklykda duzugun-tertip we beýleki jogapkarçilikleri çekýärler, edaralary we guramalary standartlar bilen üpjün edýärler.

Standarlaryň işläp düzüliş tehnologiýasynyň shemasy. Döwlet resminamalary işläp düzmek işlerine “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy, dürli Tehniki komitetler, pudak edaralary, ylmy-barlag institutlary gatnaşýarlar we başga gyzyklanýan kärhanalaryň wekilleriniň çagyrylmagy bilen bu prosess gurnalýar.

Standartlaryň işläp düzülişi Türkmenistanyň guramaçylyk- usulyýet standartlary boýunça amala aşyrylýar:

TDS 1.0-93;	TDS 1.4-93 ;
TDS 1.1-93;	TDS 1.6-93;
TDS 1.2-2004 ;	TDS 1.8-93;
TDS 1.2-93 ;	TDS 1.9-93 ;
TDS 1.3-93 ;	TDS 1.10-93;

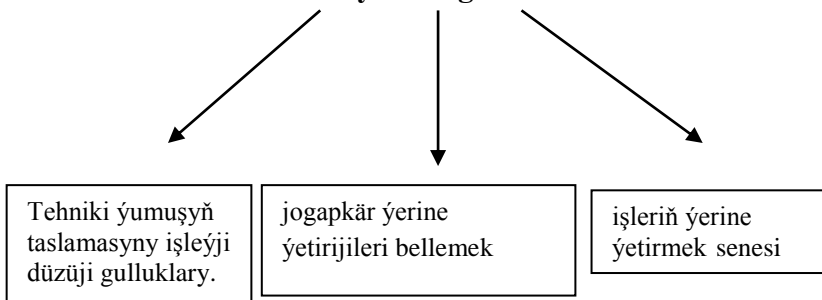
Standartlaryň işläp düzüliş tilsimaty bellenen shema boýunça geçirilýär (1 tablisa).

Standarty işläp düzmegiň tapgyry	Işläp düzmegiň tapgyryna degişli resminamanyň ady
1. Standarty işläp düzmegi guramak	Döwlet standartlaşdyryş meýilnamasy Standarty işläp düzmäge tehniki tabşyryk
2. Standartyň taslamasyny (birinji rejegärligini) işläp düzmek	Standartyň taslamasy
3. Standartyň taslamasynyň gutarnykly rejegärligini işläp düzmek	Düşündiriş haty Stabdartyň taslamasynyň

4. Tassyklamak we hasaba almak 5. Standarty neşir etmek	gutarnykly rejegärligi Düşündiriş haty Seslemeler sanawy Ylalaşylandygyny subut edýän resminamalar Ylalaşyjylyk maslahatynyň beýannamasy(bar bolanda) Standarty tassyklamak we ony güýje girizmek hakynda resminama Standart

Standartyň işlenişi buýruk bermekden başlanýar. Ilki bilen tehniki ýumuşnama düzülýär.

Tehniki tabşyrykda görkezilýän maglumatlar Görkezilýän maglumatlar

Döwlet standartlaryň taslamalary üçin tehniuki ýumuşnama ylmy - barlag institutlar we "Türkmenstandartlary" Baş döwlet gullugy tarapyndan işläp düzülýär we tassyklanylýar ýa-da pudak standartlar üçin pudaga degişli ministerstwalary standarlaşdyrmak boýunça baş esasy guramalar bilen tassyklanylýar.

Tehniki ýumuşnamanyň we standartyň işläp düzülmeginiň esasy hökmünde ykdysady netijeleri, standarlaşdyrylýan önümi we analogy boýunça maglumatlaryň analizi, bu ugurdaky ylmy-tehniki üstünlikler,

patent barlag kataloglar, sprawoçnikler, daşary ýurt standartlar, önümçilik tejribe boýunça maglumatlar görkezilýär.

Tehniki ýumuşnama standartlaşdyrylýan obýektleriň häsiýetleri , onuň niýetlenmegine, önümçiligiň görnüşine, standartyň kategoriýasyny we görnüşini göz önünde tutup belleýärler :

- standartyň işläp düzülmeginiň maksady we meseleleri;
- standartlaşdyrylýan obýektyň häsiýetnamasy;
- standartyň gurluş düzüminiň bölümleri;
- standartda bellenen esasy talaplary, görkezijileri, kriteriýalary, kadalary we düzgünleriň sanawy ;
- başga standartlar, hödürnamalar, halkara standartlar bilen arabaglygy, aragatnaşyklary ;
- standartlaryň bölümleriniň jogapkär we ýolbaşçy wezipeleri, iş ýerine ýetirijileri, guramalary, kärhanalary ;
- standartyň bölümleriniň işleriniň göwrümi, hemme iş ýerine ýetirijiler üçin işleriň ýerine ýetirmek möhleti.

Standartyň taslamasynyň birinji rejegärliginiň işläp düzülişi

Işläp düzüji standartyň taslamasyny tassyklanan tehniki tabşyryga laýyklykda işläp düzülýär.

Standartyň taslamasyny işläp düzmek bilen birlikde E goşunda laýyklykda düşündiriş haty taýýarlanylýär.

Işläp düzüji standartyň taslamasyny düşündiriş haty bilen iki nusgada buýruja (sarp edijä) we teniki tabşyrykda görkezilen beýleki guramalara ugradýär.

Guramalar standartyň taslamasyna seslenmäni işläp düzüjä taslamany alna gününden bir aýyň dowanynda bermelidir.

Standartyň taslamasy boýunça bellikler we teklipler esaslandyrylan bolmaly we şu yzgiderlilikde beýan edilmelidir:

- tutuşlykda taslama boýunça ;

- standartda beýan edilen yzgiderlilikinde bölümler, kiçi bölümler, nokatlar, kiçi nokatlar we goşundylar boýunça.

Bellenilen möhletden soň gelen seslenmeler işläp düzüjiniň garaýşy boýunça seredilýär we seslenmeler sanawyna girizilýär.

Standartyň taslamasynyň gutarnykly rejegärliginiň işlenip düzülişi

Işläp düzüji gelen seslenmeleriň esasynda seslenme sanawyny düzýär (F goşundy), standartyň taslamasynyň gutarnykly rejegärligini işläp düzýär we düşündiriş hatyny täzeden anyklaýar.

Standartyň taslamasy boýunça garşylykly pikirler ýüze çykanda işläp düzüji şol garşylyklary seretmek boýunça ylalaşyjy maslahaty geçirýär.

Maslahata, hökmany tertipde bellikleri beren guramalaryň wekillerini çagyýarlar.

Maslahatyň çözgüdini maslahat gatnaşanlar tarapyndan gol çekilen beýannama biln resmileşdiýärler maslahata gatnaşyjylaryň aýratyn pikirleri (bar bolanda) beýannamanyň ýanyna goşulýar.

Işläp düzüji standartyň taslamasynyň gutarnykly rejegärligini düşündiriş haty bilen buýruja (sarp edijä), döwlet gözegçiligi edaralaryna we tehniki tabşyrykda görkezilen beýleki edaralara (ministrliklere, pudaklaýyn dolandyryş edaralara we ş.m) yllaşyga iberýär.

Standartyň taslamasy ähli edaralara bir wagytda iberilmelidir.

Standartyň taslamasy alnan gününden başlap bir aý möhletinde ylalaşylmalydyr.

Standartyň taslamasy boýunça bellikler bar bolanda, olar işläp düzüjä şonuň yaly möhletde esaslandyrmasy bilen ugradylmalydyr.

Standartyň taslamasy bilen ylalaşylandygy barada tassyklandyрма ylalaşýan guramanyň ýolbaşçysy (orunbasary) tarapyndan gol çekilen aýratyn hat bilen, ýada “Ylalaşyldy” grifň aşagynda ylalaşýan edaranyň ýolbaşçysynyň (orunbasarynyň goly bilen resmileşdirilýär. Ylalaşylan gol möhür bilen tassyk edilmeli.

“Bellikler bilen ylalaşyldy” ýazga ygtyýar berilmeýär.

Standartyň tassyklanyşy we hasaba alnyşy

Standarty işläp düzüji standartyň taslamasynyň gutarnykly rejegärligini üç nusgada, iki dilde (türkmen we rus dillerinde), olaryň biri (her dilde) birinji bolmalydyr, “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugyna tassyklamaga iberýär. Standartyň taslamasynyň ýany bilen standarty işläp düzüjiniň ýolbaşçysy tarapyndan gol çekilen ugradyş haty webir nusgada şu aşakdaky resminamalar berilmelidir:

-standartyş taslamasynyş gutarnykly rejegärligine düşündiriş haty:

-eslenmeler sanawy;

-seslenmeler (asyl nusgalary);

-standartyň taslamasynyň gutarnykly rejegärliginiň ylalaşylandygyny tassyklaýan asyl nusgadaky resminamalar;

-ylalaşygy maslahatyň beýannamasy (bar bolanda);

-standartyň işläp düzmegiň tehniki tabşyrygyň nusgasy;

-halkara, sebitara standarty, ýa-dabeyleki ýurtlaryň milli standarty gös-göni ulanylanda, onuň resmi neşiri Ýa-da tassyklanan (standartlandyryş boýunça edarasy ýa-da asyl nusgasyny saklaýjysyny ýa-da buýrujy tarapyndan) göçürmesi we onuň autentik terjimesi (“Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugynyň standartlar gaznasynda ýok ýagdaýynda);

Türkmenistanyň döwlet standartyny girizmek zerurlygy sebäpli Türkmenistanyň çäginde döwletara standartyň hereketini ýatyrmak barada ministrligiň, pudagy dolandyryşedranyň haýyşnamasy.

“Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy standartyň taslamasyny alan wagtyndan başlap bir aýdan köp däl möhletde şulary üpjün edýär:

-GR 16162325-34 laýyklykda standartyň taslamasyna we oňa goşulýan resminamalara seretmegi we seljermesini geçirmegi;

- çözülmelik garşylykly pikirler boýunça gutarnykly çözgüdi kabul etmegi;

- standartyň taslamasyny tassyklanylyşa taýýarlamagy ýa-da standartyň taslamasyny täzeden işlemek üçin gaýtarmak çözgüdi kabul etmegi.

Standarty tassyklamak ähli deňişli taraplary ylalaşyga gelmegi netijesinde amala aşyrylýar.

Standarty “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugynyň buýrugy bilen tassyklanýra we güýje girizilýär.

Adatça, önüm (hyzmat) üçin standartlardan başga standartlaryň hereket ediş möhleti kesgitlenmeyär. Önüm (hyzmat) üçin standartlara baş ýyldan köp bolmadyk möhlet bellenýär.

Standart tassyklananda onuň güýje girizilýän senesi bellenýär. Standartyň güýje girizilen senesi, standarty ornaşdyrmak üçin zerur bolan çärelerini göz astyna almak bilen, her bir anyk ýagdaýa görä bellenilýär.

Döwlet tarayndan hasaba alnyşy GR 16162325-34 boýunça amala aşyrylýar.

Standartyň neşir edilişi

Standartlary “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy GR 16162325-32 boýunça çap edýär we ýaýradylýar.

Hasaba alnan standartlar barasyndaky maglumat “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy tarapyndan neşir edilýän ew ýaýradylýan kadalaşdyryjy resminamalaryň maglumat görkezjisinde çap edilýär.

- Standartyň taslamasy (1,2,3 .... Başga redaksiýalary) Standart taslamasyny işlenişine jogap berýän kärhanalaryň we edaralaryň ylmy-tehniki geňeşleri, we başga gyzyklanýan edaralaryň wekilleri.

Standart taslamanyň 1, 2, 3, soňky redaksiýasyna çenli taýýarlamagyna jogap berýän baş bölümleri belleniýär.

Standart- taslamanyň soňky redaksiýasy şu önümi öndürýän pudaklaryň ministerstwalaryň tarapyndan tassyklanylýar.

Gerekli ýagdaýlarda standartlaşdyrylýan ýagdaýlarda goşmaça synaglar geçirilmak göz önünde tutulýar. Tehniki ýumuşnamanyň goşmaça maglumatlarda gyzyklanma görkezilýän ministrlkler, kärhanalar (birleşikler, guramalar)görkezilýär we olara ylalaşmak üçin seslenme iberilýän edaralara , kärhanalara birleşiklere iberilýär.

Standart birnäçe ministrlkler bilen işlenen ýagdaýlarda guramaçylyk – tehniki çäreleriň meýilnamasy düzülýär we sarp edijiler bilen ylalaşylýar. Standartyň işläp düzüliş işleriniň hiline , ylalaşmasyna , hödürlenmesine , wagtynda tassyklanmasyna ýöredýän gurama jogap berýär.

Standart taslamasyny düzmek bilen düşündiriş ýazuwy we standartyň wagtynda ornaşdyrylmagy üçin guramaçylyk – tehniki çäreleriň meýilnamasy , taslamasy düzülýär.

Düşündiriş ýazuwda görkezilýärler : (standartyň kategoriýasy , görnüşi we standartlaşdyrylýan obýektyň baglylygy boýunça ;

1. standartyň işlenişiniň maksady we çözüýän meseleleri ;
2. standartda görkezilen görkezijileriň , kadalaryň , önüme edilýän talaplaryň , ygtybarlylygy, uzak möhletliligi, olaryň daşary ýurt tehniki derejeleri bilen deňeşdirimegi ;
3. kadalaryň esaslanmasy;
4. ýerine ýetirilmegiň wagtynyň ornaşdyrylmagyň çäreleriň sebäplenmegi ;
5. ykdysady tarapdan esaslanmasy;

Guramaçylyk – tehniki çäreleriň meýilnamasynda standartlaşdyrylýan önümiň önümçiliginiň ýöriteleşdirilmegi maksada laýyklygyny we guramaçylyk mümkinçiligine aýratyn üns berilýär, täze önümiň öndürijileri barada hödürnamalar we önümçiligiň özleşdirilmegi boýunça maglumatlar berilýär.

Täze önümiň özleşdirilmegi göz önünde tutýan standartlarda guramaçylyk – tehniki çärelere tehniki dokumentasiýalaryň işlenmegi ; önümiň tejribe synag model-nusgasyny taýýarlamak, çig mal, ýarym taýýar önümler, tehniki, awtomatizasiýa prosesslary meýilnamada görkezilýär.

Standartlaryň işläp düzülmeginiň effektiwligi, olarda görkezilen parametrlaryň ýokary derejä göterilmeli we standartlary işläp düzýän ministrliglerine we standartlaryň talaplarynyň ýerine ýetirilmegine we ornaşdyrylmagyna uly üns bermeli we önümiň hiline gözegçilik amala aşyrmaly.

Bütin dünýäde hil ulgamlaryna ISO 9000 halkara standartlarynyň has köp ulanylmagyny hasaba alyp , " Türkmenstandartlary " Baş döwlet gullugy olaryň asyl nusgasyndaky TDS ISO 9001-98 . TDS ISO 9002-98 we TDS ISO 9003-98 Türkmenistanyň döwlet standartyny işläp düzdi.

Standartlar we beýleki kadalaşdyryjy resminamalar :

- " Standartzasiýa we metrologiýa hakynda "Türkmenstanyň kanunyna laýyklykda ;

- Döwlet standartlary tehniki komitetler we dolandyryş edaralary tarapyndan işlenip düzülýärler, "Türkmenstandatlary" Baş döwlet gullugy tarapyndan tassyklanylýar .

- Tehniki şertler , kärhanalar , guramalar tarapyndan işlenip düzülýärler we tassyklanylýr.

- Standartlar we tehniki şertler " Türkmenstandartlary " Baş döwlet gullugy tarapyndan hökmany bellige alynmaga degişlidirler.

Garaşsyzlyk ýyllarynda " Türkmenstandartlary " Baş döwlet gullugy tarapyndan 160 golaý kadalaşdyryjy resminamalar , şol sanda standartlaşdyrmak, metrologiýa we sertifikasiýa boýunça guramaçylyk —usulyýet standartlary we

ministrlikler , pudaklaýyn dolandyryş edaralary tarapyndan öşnümlere standartlaryň we tahniki şertleriň uly möçberi işlenip düzüldi. Häzirki wagtda Baş döwlet gullugyň döwlet gaznasynda : halkara standartlary , sanitar kadalar normalar , howpsuzlyk we zähmeti goramak kadalary bardyr.

Kadalaşdyryjy resminamalary işläp düzmek boýunça Türkmenistanyň tehniki komitetleri 6 1,2,3,4,5,6,7, (ýokarda görkezilen standartlara laýyk).

Standart – önümiň ýa-da hyzmatyň esasy häsiýetlerini talaplar hökmünde görkezýän kadalaşdyryjy resminamadyr.

Garaşsyzlyk ýyllarynda " Türkmenstandartlary " Baş döwlet gullugy tarapyndan 1.5 müňe golaý milli döwlet standartlary we tehniki şertler düzülip , hasaba alyndy. Döwletimiziň standartlar gaznasynda 110 müňden köpräk kadalaşdyryjy resminamalar bar. Olardan 10 müňe golaýy halkara 17 müňüsi döwletara we birnäçe beýleki ýurtlaryň standartlarydyr. Olar diňe kagyz ýüzünde bolman ,eýsem elektron esbaplarda , ýagny lazer we maýyşgak disklerde ýazylýar.

" Türkmenstandartlary " Baş döwlet gullugynyň edaralary kompýuterler bilen üpjün edildi , lokal we sebitara elektron-hasaplaýyş habarlaýyn topary döredildi. Şol topar esasynda halk hojalygyndaky standartlaşdyrylyşa degişli meseleleri tiz çözmäge mümkinçilik dörettdi.

2000-nji ýylda Internet ulgamynyň üsti bilen aragatnaşyk saklap, türkmen milli elipbiýimiz iki sany , halkara standartlaryna laýyk , milli standarty işlenip düzülip , Tokio şäherinde dünýä elipbiýlerine hasaba alynýan guramada bellige aldyryldy.

Soňra milli elipbiýi kompýuter ulgamlarynda giňden peýdalanmaga mümkinçilik döretmek maksady bilen 8 bitli görnüşli simwoly halkara standartlaryna laýyk milli standart işlenip düzülip , Tokioda bellige alyndy.

Türkmenistanyň milli standartlarynyň gyrluşy Garaşsyz Döwletleriň Arkalyşygynyň statusy namalara esaslanýar.

Bu standartyň titul tagtasynyň birinji sahypasynda ýokarky sag tarapky burçunda standartyň , aňlatmagy ýerleşýär. Bu aňlatma harply we sanly böleklerden durýar. Türkmenistanyň Döwlet standartlarynyň belligi şeýle aňladylýar : TDS 1.5-93 . Soňra aşagynda , standartyň görnüşi getirilýär ; mysal üçin " tehniki talaplar " , " Umumy tehniki şertler " we beýlekiler. Bu ýazgynyň aşak ýanynda bolsa " Resmi neşir " diýip ýazgy ýerleşdirilýär. Titul tagtasynyň aşagynda bolsa standarty ykrar eden gurama we ykrar edilen şäher görkezilýär.

Titul tagtasynyň ikinji sahypasynda ýokardan başlap :

- standarty düzen we ykrar edilmegine hödürlenlen edaranyň ady ;

- standarty ykrar eden , güýje girizen edaranyň ady we resmileşdirilen senesi.

Eger-de goralýan standart halkara , regional ýa-da haýsy hem bolsa bir döwletiň standartyndan üýtgedilmän ýa-da belli bir ýerleri üýtgedilip alynan bolsa , onda bu barada doly maglumatlar getirilýär. Eger-de standart lisenziýa boýunça öndürilýän önüme degişli bolsa , onda standartyň lisenziýa bereniň tehniki we normatiw resminamalarynyň görkezilen talaplaryna laýyk gelýändigini belgilenýär.

Standart ilkinji gezek girizilen bolsa , gaýtadan üýtgedilýän ýa-da belli bir ýerleri üýtgedilip neşir edilýän bolsa , onda bular hakynda hem maglumatlar titulyň ikinji sahypasynda getirilýär. Bu sahypada aşakda standarty işläp düzen hususy awtorlaryň atlary hem getirilip bilinýär.

Tipleri , esasy parametrleri we ölçegleri standartda we ony işläp düzen awtorlaryň atlary görkezilýär.

Titulyň III-nji sahypasynda standartyň mazmuny getirilýär. Bu bölüm getirilmän hem bilýär. Görnüşine baglylykda standartyň mazmuny dürli hilli bolup bilýär. Eger-de standartyň işlenip düzülmeginiň sebäplerini esaslanýan zerur bolsa , onda ýörite sahypada " Giriş " bölümi bolmasa "

mazmuny " bölümünden soň sahypalar arap sifrleri bilen burçunda standartyň aňlatmasy getirilýär.

Kadalaşdyryjy salgylanmalar

TDS 1.1-2004 Standartda aşakdaky standartlara salgylanmalar ulanyldy:

TDS-1.2-97 Döwletara standartlaşdyryş boýunça işleri geçirmegiň kadalary.

Döwletara standartlandyryş boýunça resminamalary işläp düzmegiň. Kabul etmegiň,

ulanmagyň, täzelemegiň we ýatyrmagyň tertibi;

TDS 1.5-93 Türkmenistanyň döwlet standartlaşdyryş ulgamy. Standartlaryň düzülişine, beýan edilişine, resmileşdirilişine we mazmunyna umumy talaplar;

GR 16162325-32-2002 Türkmenistanyň döwlet standartlaşdyryş ulgamy. Standartlary we standartlaşdyrmak boýunça beýleki kadalaşdyryjy resminamalary neşir etmegiň tertibi hakynda düzgünnama;

GR 16162325-342002 Türkmenistanyň döwlet satandarddyryş ulgamy. Standartlaşdyryş boýunça kadalaşdyryjy resminamalary seljermegiň we döwlet tarapyndan hasaba almagyň tertibi;

GR 16162325-57-2003 Türkmenistanyň döwlet satandarddyryş ulgamy.

Döwlet satandardlaşdyryşyny meýilnamalaşdyrmak.

Kesgitlemeler

Şu standartda şu aşakdaky kesgitlemeleri adalgalar ulanyldy:

Standarty üýtgetme: Standartyň belgisini üýtgetmäni standartyň mazmunyny bölekleyin üýtgetme (talaplaryň çalşyrylmagy, aýrylmagy ýa-da goşulmagydyr), standartyň

hereket ediş möhletini uzaltmak, çäklendirme we çäklendirmäni ýatymak.

Standarty täzelemek: Standarta üýgetmäni işläp düzmek ýa-da oňa täzedan seretmek işleriň jemi.

Standarta gaýtadan seretme: hereket edýän standartyň mazmunyna zerur bolan üýtgedişleri girizmek arkaly deregine täze standarty işläp düzmek we täze standarty resmileşdirmek.

Standartyň işlenip düzülişi

Standartlary döwlet standartlandyryş meýilnamasy, döwlet we pudaklaýyn ylmy-tehniki we üpjün ykdysady maksatnamalar standartlary işläp düzmek hakyndaky şertnamalar aýratyn teklipler boýunça ministrlkler, pudagy dolandyryş edaralar taslama-düzütçilik, taslama-tehnologiki guramalar önüm taýýarlaýjy-kärhanalar, standartlaşdyryş boýunça tehniki komitetler (mundan beýläk-işläp düzüji) tarapyndan işlenip düzülýär.

Standart işlenip düzülide hereket edýän Türkmenistanyň kanunlaryndan, standartlaşdyryş boýunça kadalaşdyryjy resminamalardan we Türkmenistanyň çäginde hereket edýän halkara, sebitara, döwletara standartlaryndan ugur almalydyr.

Standartlar işlenip düzülide kärhanalar tarapyndan geçirilýän tejribe düzetçilik, tejribe tehnologiki- taslama işleriň netijeleri, watanymyzyň we daşary ýurt ylmyň hem-de tehnikasynyň gazananlary barada hem-de başga maglumatlar ulanylýar.

Standarty işläp düzmegiň tapgyrlary we her tapgyra degişli resminamalaryň sanawy 1 görkezgiçe getirlerdir.

Standartlaryň düzülişi, beýan edilişi, resmileşdirilişi , mazmuny TDS 1.5 boýunça.

TDS1.5-93. "TDS" standartlaryň aňlatmasynyň harply bölegine degişli bolup türkmen elipbiýinde "Türkmen döwlet standartlary" sözleriniň baş harplaryny görkezýär. Standartlar

belli bir tema bagyşlanyp topar, ýagny sistema emele getirip bilýärler. Ol sistemalar umumy tehniki we guramaçylyk – metodiki standartlaryň sistemasy diýlip olaryň sany 30-dan gowrak. Bu standartlaryň sistemasyna GDA-nyň ýurtlarynyň çäklerinde “Konstruktorçylyk dokumentleriniň ähliumumy sistemasy”, “Önümiň hilini görkezijileriň sisitemasy”, “Ölçemeleriň ýeke-täkligini üpjün etmegiň döwlet sistemasy”, “Könelmekden we korroziýadan garamagyň ýeke-täk sistemasy” we başgalar mysal bolup bilýär. Titul tagtasynyň ikinji sahypasynda ýokardan başlap:

- Standarty düzen we ony ykrar edilmäge hödürlän edaranyň ady.
- Standarty ykrar eden, güýje girizen edaranyň ady we resmileşdirilen senesi.

Standartlaryň täzelenilişi we ýatyrylyşy

Standartyň tälenilişi ykdysadyýetiniň we döwletiň goranyş ukyplylygynyň talaplaryna, alyjylaryň hukuklaryny we bähbitlerini, raýatlaryň howpsuzlygyny, daşky gurşawy goramak talaplaryna dogry gelmegini üpjün etmek üçin amala aşyrylýar we şularyň esasynda geçirilýär:

- standarty barlamagyň netijeleri;
- “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugynyň we standartyň işläp düzmesini buýryjynyň tabşyryklary;
- degişli guramalaryň, kärhanalaryň we raýatlaryň esaslandyrylan tekliprei.

Standartyň täzelenilişini standarty işläp düzüji amala aşyrýar. Käbir ýagdaýlarda, “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugynyň çözgüdi boýunça standarty täzelemek işleri başga gurama, kärhana tabşyrylyp bilner.

Hereket edýän Türkmenistnanyň kanunlaryna, ilatyň we döwletiň talaplaryna, ýurdyň goranyş ukyplylygynyň talaplaryna, ylmyň we tehnikanyň ösüş derejesine dogry gelmegini, üpjün etmek üçin şeýle hem halkara söwdasynda

tehniki bökdençlikleri aýyrmak maksady bilen halkara, sebitara we beýleki döwletleriň milli standartlarynyň talaplaryna laýyklygyny kesgitlemek üçin standartyň barlagyny döwlet standartlaşdyryş meýilnamasyna laýyklykda baş ýylda bir gezekden seýrek bolmadyk ýagdaýda işläp düzüji amala aşyýar.

Guramalardan (kärhanalardan), raýatlardan standarty täzelemek hakynda tekliple gelende, işläp düzüji olary synlaýar we ýazuw görnüşinde teklibiň kabul edilýändigini ýa-da sebäplreini esaslandyrmak bilen kabul edilmeyändigini habar berýär.

Teklip hökmünde guramalar (kärhanalar) we raýatlar standartyň üýtgemesiniň taslamasyny ýa-da onuň täzedan işlenip düzülen taslamasyny berip bilerler.

Barlagyň we gelen teklipleiň netijeleri boýunça işläp düzüji standartyň üýtgemesiniň taslamasyny, täze standartyň taslamasyny (standarty täzedan seretmek çözgüdine gelende) işläp düzýär, ýa-da standarty ýatyrnak hakynda teklibini “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugyna iberýär.

Standartyň üýtgemesiniň işlenilip düzülişi

Standartyň taslamasynyň işlenilip düzülmegi 4 bölümde bellenilen tertipde we şu kiçi bölümiň talaplaryny nazara almak bilen amala aşyýar.

Hereket edýän standart boýunça öndürilýän önümiň täze önüm bilen biri-biriniň ýerini tutyjylygyny ýetirmeyän ýagdaýynda standartyň üýtgetmesi işlenip düzülýär.

Diňe redaksion we (ýa-da) salgylanma häsiýetli standartyň üýtgetmeleri özbaşdak işlenip düzülmeyär, bu görnüşli üýtgetmeler önümiň hiline talaplary çalşyrmak zerurlygy bilen şertlenilen üýtgetmä, şeýle-de halkara, sebitara we beýleki ýurtlaryň milli standartlaryny ulanmka bilen baglanyşykly üýtgetmä girizilýär:

Standartyň üýtgetmesi işlenip düzülende şol bir wagtyň özünde özara baglanyşykly standartlaşdyrmka boýunça kadalaşdyryjy resminamalary üýtgetmek boýunça tekliplre taýýarlanýar.

Eger standartyň üýtgetmesi ozal bu standarty ylalaşan döwlet gözegçilik edaralaryna we beýleki guramalaryna degişli talaplaryna degmeýän bolsa onda standartyň üýtgetmesiniň taslamasyny olar bilen ylalaşmazlyga rugsat edilýär.

Standartyň üýtgetmesini, düzgün bolşy ýaly, üýtgetmäniň güýje girizilmegi göz önünde tutulýan senä 2 aý galanda “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugyna tassyklamaga iberilýär.

“Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy her bir standartyň üýtgetmesine tertip belgisini we üýtgetmäniň girizilýän senesini belleýär.

Standartyň üýtgetmeleri GR 16162325-34 laýyklykda döwlet tarapyndan hasaba alynmaga degişlidir.

Standartyň üýtgetmesi baradaky maglumat we onuň ýazgysy kadalaşdyryjy resminamalaryň maglumat görkezijisinde çap edilýär.

Üýtgetmäniň ýazgysy standartyň daşlygynda degişli belli ýazmak bilen standartyň birinji sahypasynda ýelmenilýär.

Standart täzeden neşir edilende, standartyň ýazgysyna ozal kabul edilen üýtgetmeleri girizýärlre ew belleýärler.

Standarta gaýtadan seredilişi

Standarta gaýtadan seredilişi 4 bölümde bellenen tertipde amala aşyrylýar. Şu ýagdaýda hereket edýän standart ýatyrylýra, täze standartda bolsa, onuň haýsy standartyň deregine işlenip düzüldiği görkezilýär. Täze standarta köne standartyň belgisi goýulýar, ýöne tassyklanan ýyly çalşyrylýar.

Önüm üçin standarta gaýtadan seretmeklik täze talapla bellenende, eger-de olar hereket edýän standart boýunça öndürilen önüm bilen täze önümiň biri-biriniň deregini

tutujlygyny bozýan bolsa we (ýa-da) önümiň hiliniň esasy görkezijilerini üýtgetýän bolsa, amala aşyrylýar.

Anyk önüme (täze we hereket edýän standart boýunça biri-biriniň ýerini tutmaýan) degişli standarta gaýtadan seredilende, eger-de ulanyşdaky ön çykarylan önümleriň ätiýaçlyk şaýlaryny öndürmek ýa-da şol önümleri bejermek zerur bolsa, hereket edýän standart ýatyrylmaýar. Şu ýagdaýda işläp düzüji hereket edýän standarta degişli üýtgetmäniň taslamasyny taýýarlap, onuň ulanylýan ugurlaryny kesgitleýär: “Şu standart diňe ulanyşdaky önümlreň ätiýaçlyk şaýlaryny öndürmäge we şol bejermäge degişlilikde ulanylýar”.

Üýtgetme girizilýän standartyň belgisi saklanylýar.

Standarta gaýtadan seredilende şol bir wagtyň özünde standartlaşdyrmak boýunça özara baglanyşykly kadalaşdyryjy resminamalary täzelemek ýa-da ýatirmek boýunça teklipler taýýarlanýar.

Standartyň ýatyrlyşy işläp düzüjiniň teklibiniň esasynda ýa-da şol önüme degişli halklara, sebitara standarty güýje girizilende “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy tarapyndan amala aşyrylýar.

Standarty ýatirmek barasyndaky teklibiň ýanyna şular goşulýar:

- ýatyrlyýan standartyň deregini tutjak resminama baradaky maglumat ýa-da standarty çalşyрман ýatirmek hakyndaky maglumat.

- önümi öndüriji ew alyjy bilen standarty ýatirmek mümkinçiligini ylalaşylandygyny tassyklaýan hakyky resminamalar.

“Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy on bäş gün möhletde, ýatyrlyýan senesini görkezmek bilen, standarty ýatirmek barada buýruk bilen resmileşdirýär we bu habary kadalaşdyryjy resminamalaryň maglumat görkezijisinde çap edýär.

Kadalaşdyryjy resminamalaryň görkezijisinde standartyň çalşyrylandygy (ýatyrlyandygy) barada habarlaryň çap

edilmegi resminamalarda oňa salgylanmalary çalşyrmaga resmi esas bolup durýar.

Türkmenistanyň çäginde döwletara standartyň güýje girizilişi we ulanyşdan aýrylyşy

Türkmenistanyň çäginde döwletara standartyň güýje girizilişi, Standartlaşdyryş, metrologiýa we sertifikatlaşdyryş boýunça Döwletara maslahaty (mundan beýläk-Döwletara maslahaty) tarapyndan hasaba alandan soň we köpeltmäge ýaramly standartyň nusgasyny alandan soň, “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy tarapyndan buýruk bilen kabul edilýär.

Ýurdumyzdadöwletara standarty neşir edilende sözbaşynda (baş sahypalaryň ikinji sahypasy) döwletara standartyň Türkmenistanyň çäginde haýsy resminama bilen girizilýänligi we onuň herekete girizilýän senesi görkezilýär.

Türkmenistanda ozal kabul edilmedik döwletara standartyňa goşulmak, ministrlikleriň (pudaklaýyn dolandyryş edaralaryň), standartlaşdyryş boýunça esasy guramalaryň, tehniki komitetleriň, taýýarlaýjy-kärhanalaryň teklipleri esasynda TDS-1.2 döwletara standartyňa laýyklykda “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy tarapyndan amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň çäginde döwletara standartyň hereketi “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugynyň buýrugy bilen şu ýagdaýlarda ýatyrylýar:

- Döwletara maslahaty tarapyndan ýatyrylanda;

- Türkmenistanyň standarty herekete girizilende. “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugy bu barada Döwletara maslahatynyň Standartlar býurosyna we gatnaşyjy-döwletleriň standartlaşdyryş boýunça milli edaralaryna habarnama ugradýar.

Bellik-Zerurlyk ýüze çykan ýagdaýynda, Türkmenistanyň çäklerinde meňzeş milli standart işlenip

düzülýänçä, hereketi ýatyrylan döwletara standarty ulanmaga rugsat berilýär.

Türkmenistanyň çäginde kabul edilen standartlar we olara üýtgetmeler barada, şeýle-de döwletara standartyň ulanylyşy ýatyrylanlygy barada maglumatlar kadalaşdyryjy resminamalaryň görkezijisinde çap edilýär.

Halkara standartlar gulluklary we standartlary bilen tanysmak

Standartlasdyrys we metrologiya boyunca ilkinji halkara gurama Halkar Olceglar we Agramlyklar guramasy ady bilen 1875 -nji yylda doredilyar.

1906-njy yylda bolsa Halkara elektrotehniki komissiýa ((IEC) International Electrotechnical Commission) emele getirýar. 1926-njy yylda Milli standartlasdyrys guramasynyn halkara assosiasiyasy (NSA) oz isine baslayar. Onun duzumine 20 dowlet girýar.

Ilkinji jahan ursundan son 1946-1947-nji yyllarda bu isler Standartlasdyrys boyunca halkara guramasy ady bilen su güne cenli hereket edýar. (ISO - International Organization for Standardization). Hazir ISO-nyn duzumine 90-dan koprak dowlet girip, Turkmenistan hem habarcy - agza bolup onun hataryna girdi.

ISO-nyn we IEC-nin 250-den gowrak tehniki komitetleri (TK) bolup, her bir tehniki komitet onumlerin belli bir gornusleri boyunca halkara standartlaryny tayyarlayarlar ya-da standartlasdyrylysa degisli besleki isleri yerine yetirýarlar. ISO-.

nyn kabul eden standartlary onun agzalary ucun hokmany hasaplanylýar.

ISO-nyn kanun cykaryjy organy bolup uc yylda bir gezek yygnalyan Bas assambleyasynyn sessiýasy hyzmat edýar. Standartlasdyrmagyn halkara guramasyna 130 gowrak yurt

giryar. 75 isjen agzasy , 15 passiw agzasy. Guramanyň maksady: standartlasdyrmagy osdurmek, halkara sowda dolansygyny yenillesdirmek we ozara komek sonun yaly ylmy, tehniki, ykdysady islerde arkalasygy gineltmekden ybaratlygy bellegenidir.

Seyle maksatlara yetmek ucini:

1. Milli standartlary koordinirlemegi we unifikirlenmegi yenillesdirmek ucini komitetlere rekomindasiyalar bermek yaly careler gormek

2. Halkara standartlary islap tayarlamakda we komitetin agzalaryn 75%-sesi bolan yagdayynda kabul etmek

3. Mumkin boldugyca taze standartlaryn islenip tayarlanmagyny yenillesdirmek we sert doretmek.

4. Komitetlerin arasynda informasiyalary alysmagy yola goymak.

5. Beyleki halkara guramalary bilen standartlasdyrma degisli soraglara goramak we s.m.

Merkezi sekretariat, resmi wekilleri bolup, prezident, wise prezident, kaznacey we general sekretary.

Mahriban Prezidentimiz Beyik Saparmyrat Turkmenbasynyn sargyt ediji yaly, hazirki dowur yaslaryn ylymly, bilimli bolup, birnace dili owrenmegini talap edyar. Sonun ucini hem, men, oz hunar owrenis isimde is basarjanlygyny uly howes bilen owrendim. Su yyllyk hasabatymyn hem men her ayky yazan hasabatymy jemlap oz pikirimi, ukybymy beyan etdim. Yyllyk hasabatymyn mazmuny hem 12 sany soragdan we olara birnace sekildir, diagrammalary yerlesdirdim. Karhana tanysyklykdan ta in sonky aylara cenli hemme owrenen zatlarymy beyan etdim.

Beyik Saparmyrat Turkmenbasynyn Milli maksatnamasynyn hem birnace ykdysady seljermeleri, osusleri beyan etdim. Ondaky degisli sekilleri hem denesdiriji dusundirme berdim. Umuman su yyllyk hasabatymy, men oz pikirimi beyan edip, ony nusgalar bilen beyanlasdyryp yazdym.

Men hem yylky hunar owrenis isini gecen yerimde doly ozlesdirdim diyip tama edyarin.

Teklip barada menin pikirini su asakdakylardan ybarat:

1. Barlag usullaryny ya-da onun alnyp barylsy yzygiderli derejede alnyp barylmagyny

2. Bolumindaki alnyp barylyan isleri yokarlandyrmaly.

3. Standartlaryn yerine yetirilisinde gozegciligi artdyrmaly

4. Onumin hilini anyklanda yokary hilli abzallardyr - enjamlary ulanmaly.

Kärhana standartlary. Umumy düzgünler

Şu standart standartlaşdyrylýan obýektleri kärhana işläp düzmegiň , ylalaşmagyň , tassyklamagyň we hasaba almagyň tertibini kesgitleýär.

Şu standart düzgünleri eýeçiligiň görnüşine we kime degişlidigine garamazdan, kärhanalar we kärhana birleşmeleri, şol sanda birleşikler, assosiasiýalar

, korporasiýalar , konsernler , aksionerçilik jemgyýetleri we beýleki birleşmeler (mundan beýläk kärhanalar) tarapyndan ulanylýar.

Şu standartda aşakdaky standartda salgylabnma ulanyldy :

TDS 1.5-93 " Türkmenistanyň döwlet standartlaşdyryş ulgamy. Standartlaryň düzülişine , beýän edilişine , resmileşdirilişine we mazmunyna bildirilýän umumy talaplar.

Kärhana standartlaryny diňe şol kärhanada öndürilýän we ulanylýan önüme , prosslere we hyzmatlara , şol sanda :

1) özbaşdak iberip bolmaýan obýekt hasaplanýan önümi düzýän böleklere , tehnologiýa enjamlaryna we instrumente ;

2) tehnologik prosessler , şeýle hem tehnologik normalara we olara bildirilýän talaplara ;

3) kärhananyň içinde ýerine ýetirilýän hyzmatlara ;

4) önümçiligi guramak we dolandyrmak prosesslerine kärhanalar işläp düzýärler we tassyklaýarlar.

Kärhana standartlary Türkmenistanyň döwlet standartlarynyň talaplaryna gelmeli däldir.

Hyzmatdaşlyk baradaky halkara ylalaşyklary esasynda ýa-da degişli regional guramalaryň we milli organlaryň rugsat bermegi bilen , Türkmenistanyň Baş döwlet gullugynda hasaba alnandan soň we eger-de olaryň talaplary Türkmenistanyň halk hojalygyny kanagatlandyrýan bolsa hem-de olaryň esasynda işlenip düzülen Türkmenistanyň döwlet standartlary ýok bnolsa , halkara , regional standartlary we özge döwletleriň milli standartlaryny kärhana standarty hökmünde ulanmaga rugsat berilýär.

Kärhana standartlarynyň işläp düzmek , ylalaşmak , tassyklamak we hasaba almak.

Kärhana standartlarynyň düzülişi , beýän edilişi , resmileşdirilişi , mazmuny we belgilenişi TDS 1.5-93 boýunça.

Kärhana standartlaryny işläp düzmegiň , ylalaşmagyň , tassyklamak we hasaba almagyň , neşir etmegiň (köpeltmegiň) ulanmagyň , täzelemegiň üýtgemegiň ýa-da gaýtadan seretmegiň hem-ed ýatymagyň tertibi , şu standartyň talaplaryny göz önünde tutmak bilen , kärhana tarapyndan kesgitleýär.

Kärhana standarty onuň ýolbaşçysy tarapyndan buýruk bilen ýa-da kärhana standartnyň birinji sahypasynda şahsy goluny goýmagy bilen tassyklanýar.

Kärhana standarty tassyklananda standartyň güýje girizilýän senesni belleýärler we zerur bolan ýagdaýynda , standarty ulanmaga taýýarlanmak boýunça guramaçylyk tehniki çäreleri kesgitleýärler.

Düzgün bolşy ýaly , kärhana standartlary hereket ediş möhleti çäklendirilip bilner.

Kärhana standartlary döwlet tarapyndan hasaba alynmaga degişli däldir.

Tehniki beýanlary, tehnologiki gözükdirmeleri we taýýarlaýyş usullaryny işläp düzmegiň , ylalaşmagyň we tassykalmagyň tertibi

Şu standartönüm (hyzmatlar) üçin tehniki beýanlary, tehnologiki we taýýarlanylş usullary işläp düzmegiň , ylalaşmagyň , rasdsyklamagyň we alara üýtgetmeleri girizmegiň tertibini belleýär.

Şu standartyň düzgünleri Türkmenistanyň çäginde ýerleşen görnüşine we tabynlygyna garamazdan , daşary ýurt maýa goýumly edaralar , guramalr , edara görnüşli taraby döretmezden telekeçilik işi bilen meşgullanýan raýatlar, Türkmenistanyň ministrlikler, edaralary we beýleki dolandyryş edaralary tarapyndan ulanmaga degişlidirler.

Şu standartda şu aşakdaky adalgalar degişli kesgitlemeleri bilen ulanylýar.

Tehniki beýan : Öndürilýän önümiň (birmeňzeş önümleriň topary) işlenip taýýarlanmagy standartda ýa-da halkyň sarp edýän iň ýönekeý harytlaryň önümçiligini ýola goýmagyň tertibini kesgitleýän standartda göz önünde tutlan , şol önümiň hikline anyk talaplary belleýän kadalaşdyryjy resminama .

Tehnologiki gözükdirme : Degişli önüm öndürilende tehnologiki düzgüni , tehnologiki prosesleri geçirmegiň tertibini , (zerur bolanda) taýýarlanylş usulyny belleýän , şeýle-de önümiň şol görnüşini öndürmek üçin ulanylýan çig maldan edilýän kadalaşdyryjy tehnologiki resminama .

Taýýarlanylş usuly : Önüm birligini öndürmek üçin ulanylýan çig malyň , ýarym taýýar önümleriň we

serişdeleriň kadaly harç edilişiniň düzgünlerini özünde jemleýän kadalaşdyryjy tehnologiýa resminama .

Etalon-nusga : TDS 1.5-93 boýunça.

Birmeňzeş önümleriň toparyna umumy talaplary belleýän standartlaryň we tehniki şertleriň bar ýagdaýynda , tehniki beýan , tehnologiýa gözükdirmesi , taýýarlanylş usuly goşmaça , önümiň özboluşly häsiýetnamalaryny anyklaşdyrýan resminamalar hökmünde işlenip düzülýär.

Halkyň sarp edýän iň ýönekeý azyk däl önümleri üçin tehniki beýanlar şol önüme standartlarynyň ýa-da tehniki şertleriň ýok ýagdaýynda özbaşdak kadalaşdyryjy resminamalar hökmünde işlenip düzülip bilner. Bu ýagdaýda , belliklemede tehniki beýanlaryň belligi görkezilýär.

Tehniki beýanlar , tehnologiýa gözükdirmeler we taýýarlanylş usullary standartlaryň ýz-da tehniki şertleriň talaplaryna gaýtalanman , diňe olary anyklaşdyrmalydyr.

Tehniki beýanlarda, tehnologiýa gözükdirmelerde we taýýarlanylş usullarynda bellenýän görkezijiler, kadalar, häsiýetnamalar we talaplar deslapky önüm (önümler, çig mal serişdeler, maddalar) üçin talaplara garşy gelmeli däl.

Tehniki beýanlar , tehnologiýa gözükdirmeler we taýýarlanylş usullary döwlet tarapyndan bellige alynmaga degişli däl.

Tehniki beýan önümiň şol görnüşiniň hilini kesgitleýän anyk häsiýetnamalary bellemek maksady bilen , halkyň sarp edýän azyk däl harytlary üçin düzülýär.

Tehniki býanda , zerurlygyna görä , şu aşkdakylzar görkezilýär:

- önümiň gysgaça beýany (häsiýetnamasy) daşky görnüşi , reňki , agramy, harytlary üçin düzülýär.

- anyk önüm (hyzmat) üçin onuň görnüşine , gurluşyna , nusgasyna webeýleki häsiýetli aýratynlyklaryna bildirilýän talaplar ;

- ölçegleri ;

- ulanylýan serişdeleriniň , düzüji (ýygnaýjy) önümleriň sanawy we belgileri , olar üçin standartlaşdyryş boýunça kadalaşdyryjy resminamalary (düzüjilik resminamalary bolmadyk önümler üçin) görkezmek bilen ;

- önümiň kabul edilişine , belliklenilişine , gaplanylyşyna , daşalyşyna we saklanylyşyna bildirilýän talaplar , önümiň şu görnüşini üçin standartlaryň ýa-da tehniki şertleriň bolmadyk ýagdaýynda (halkyň sarp edýän in ýönekeý azyk däl harytlary üçin) öndürjiniň kepillendirmeleri.

Zerur bolan ýagdaýynda tehniki beýanda önümiň şekili ,taslagy ýa-da suraty , önüm öndürmekde (hyzmatlary etmekde) ulanylýan matalaryň , polotnolaryň , beýleki serişdeleriň nusgalary görkezilýär.

Tehniki beýanda aýry-aýry talaplary standartlara , düzüjilik resminamalaryna we ş.m. salgylanmalar görnüşinde bermäge rugsat edilýär.

Etalon-nusga (modeliň nusgasyna) üýtgemeleri girizilmän gaýtadan tassyklanylanda , tehniki beýanlar gaýtadan tassyklanylmaýar.

Azyk däl harytlaryň etalon- nusgalary üçin talaplar TDS 15.009-93, ýeňil senagatynyň önümleri üçin talaplar TDS 15.007-93 beýan edilendir.

Tehnologik gözükdirme öndürişiniň gidişinde ýa-da belli onuň belli bir döwürlerinde öndürmegi guramak we önümi öndürmegi üpjün etmek maksady bilen işlenip düzülýär.

Tehnologiki gözükdirme , zerurlygyna görä , şu aşakdakylar görkezilýär :

- taýýar önümiň (hyzmatyň) ýa-da ýarym taýýar önümiň we tehnologiki ýagdaýynyň gysgaça häsiýetlendirmesi ;

- degişli standarty , tehniki şertleri ýa-da standartlaşdyrmak boýunça beýleki kadalaşdyryjy resminamalary görkezmek bilen çig malyň , goşmaça

serişdeleriň , iýmit goşundylarynyň , gaplaryň sanawy we häsiýetnamasy ;

- eger ol aýratyn resminamada berimeýän we oňa zerurlyk bar bolsa , taýýarlanylş usullary ;

- tehnologik işiň beýany we zerur bolanda ,tehnologiki çyzgysy ;

- tehnologiki enjama bildirilýän talaplar ;

- tehnologik prosesi , çig maly , ýarym taýýar önümleri we taýýar önümi barlamagyň usulyňyň we serişdeleriniň görkezijileriň beýany ;

- önümçilik galyndylaryndan ,akdyrylýan hapa suwlardan we howa zyňylýan zatlardan edilýän talaplar;

- tehnologik prosesiň metrologik üpjünçiligi ;

- çig malyň kabul edilişine , daşalyşyna we saklanylşyna bildirilýän talaplar ;

- taýýar önümi kabul etmegiň düzgünleri.

Taýýarlanylş usullary , önüm birligini (toplumyny) öndürmek üçin ulanylýan çig malyň , ýaryň týýar önümleriň we serişdeleriň sarp ediliş kadalaryny kesgitlemek maksady bilen , önümiň bir görnüşi ýa-da birmeňzeş önümleriň topary üçin işlenip düzülýär.

Taýýarlanylş usulynda , zerurlygyna görä şu aşakdakylar görkezilýär :

- önümiň organoleptiki , fiziki-himiki görkezijileriniň we beýleki häsiýetleriniň gysgaça häsiýetnemesy;

- önümi öndürmek üçin ulanylýan çig malyň , serişdeleriň , iýmit goşundylarynyň we ýarym taýýar önümleriň atlary ;

- önümiň (azyk önümleri üçin) energetiki we iýmitlik gymmatlygy hakynda maglumatlar;

- adaty (eger salgylanmalar tehnologik gözükdirmede ýa-da kadalaşdyryjy resminamada getirilmeýän bolsa) , standartlaşdyrmak boýunça kadalaşdyryjy resminamada salgylanmalary görkezmek bilen, ulanylýan çig malyň , serişdeleriň , iýmit goşundylarynyň hilinden edilýän talaplar;

- taýýar önümiň bellenen birligini öndürmek üçin çig malyň , we serişdeleriň sarp ediliş kadalary (ýa-da esasy çig malyň birligi üçin çig malyň we ýarym taýýar önümleriň sarp edilişi), zerur bolanda bolsa , tehnologik prosesin döwürlerinde ýa-da onuň dürli görnüşinde çig malyň we serişdeleriň sarp edilişi ;

- önüm öndürilende ýitgileriň aňrybaş kadalary (eger aýratyn resminama ýok bolsa) ;

- önümiň goşundylary üçin olaryň agramy we esasy fiziki-himiki görkezijiler boýunça rugsat edilýän gyşarmalarynyň çäkleri (eger bu tehnologik gözükdirmesinde ýa-da kadalaşdyryjy resminamada ýok bolsa).

Eger tehnologiýasy boýunça biri-birine ýakyn birnäçe birmeňzeş önüm bir tehnologik gözükdirmе boýunça öndürilýän bolsa , taýýarlanylş usullary aýratyn tehnologik resminamalar görnüşinde işlenip düzülýär.

Taýýarlanylş usullaryny önümiň anyk görnüşі üçin tehnologik gözükdirmäniň düzümine girizmäge rugsat edilýär. Bu ýagdaýda, tehnologik gözükdirmäniň baş sahypasynda onuň adyndan soňra (taýýarlanylş usullary bilen) görkezilýär

Tehniki beýanlaryň, tehnologiki gözükdirmeleriň we taýýarlanylş usullarynyň düzülişi , beýan edilişi we resmileşdirilişi.

Tehniki beýanlaryň, tehnologik gözükdirmeleriň we taýýarlanylş usullarynyň düzümi , mazmuny önümçiligiň aýratynlyklaryna laýyklykda kesgitlenilýär.

Olary beýan etmegi we resmileşdirmegi şu standartyň we TDS 1.5 talaplaryna laýyklykda amala aşyrmak maslahat berilýär.

Zerur bolan ýagdaýynda , tehniki beýanlaryň , tehnologik gözükdirmeleriň düzümine TDS 1.5 boýunça beýan edilen gözegçilikler we grafiki maglumatlary (suratlar, çyzgylar, grafikler , taslaglar we ş.m.) girizmek mümkindir.

Taýýarlanylş usullaryny görkezgiçler görnüşinde beýan etmek maslahat berilýär ,olardan öň we soň düşündirişi ýazgy ýerleşdirilýär.

Tehniki beýanyň daşynyň we baş sahypasynyň görnüşleri A, B goşundylarda, tehnologiiki gözükdirmedäki D we E goşundylarda, taýýarlanylş usullarynyňky F , G goşundylarda getirilendir.

Zerurlygyna görä , baş sahypasy pudagyň aýratynlygyna baglylykda üýtgedilip bilner.

Ministrligiň (pudagy dolandyryş edaranyň) , guramanyň, kärhananyň çeperçilik-tehniki geňeşiniň ýa-da dadyjyla toparynyň mejlisleriniň ýygnaamasynyň belgisi we etalon-nusgasynyň tassyklan senesi baş sahypasynda görkezilýär.

Tehniki beýanyň, tehnologik gözükdirmäniň, taýýarlanylş usulynyň soňky sahypasynda resminamanyň ýazgysyndan soňra ony ýerine ýetirijileriň gollary goýulýar.

Tehniki beýanlara , tehnologik gözükdirmelere we taýýarlanylş usullaryna üýtgemeleriň girizilişi.

Tehniki beýanlara, yehnologik gözükdirmelere we taýýarlanylş usullaryna girizilen üýtgemeleri tassyklamagyň we hasaba almagyň tertibi şu standartyň 6-njy bölümünde bellenen tertibe laýyk gelmelidir.

Üýtgemäniň birinji sahypasynyň nusgasy " J " goşundyda getirilendir.

Tehnologiiki gözükdirmä we taýýarlanylş usulyna üýtgemeler diňe tehnologik gözükdirmeler, kadalary we ş.m. üýtgedilende işlenip düzülýär.

Tehniki beýana üýtgemeler girizmäge diňe bu üýtgemeler önüm üçin etalon-nusganyň daşky görnüşine täsir etmeýän ýagdaýynda rugsat edilýär.

Tehniki beýana , tehnologiiki gözükdirmä üýtgemeleriň ylalaşygy ozl esasy resminamany ylalaşan guramalar (kärhanalar) bilen amala aşyrylýar.

Taýýarlanylş usly aýratyn resminama görnüşinde resmileşdirilende , oňa üýtgemeler girizilmeýär. Taýýarlanylş usulyňa girizilen çig malyň we serişdeleriň aýry-aýry görnüşlerini aýyrmak, çalyşmak zerur bolanda , hereket edýäniň deregine täze taýýarlanylş usuly işlenip düzülýär.

Şonuň bilen birlikde , ozlalky taýýarlanylş usuly ýatyrylýar, täzesinde bolsa , olaryň haýsy taýýarlanylş usulynyň deregine işlenip düzülenligi görkezilýär , belgisinde diňe tassyklanan ýyly üýtgedilýär.

Standart ýa-da tehniki şertler ýatyrylanda, olary kämilleşdirmek üçin işlenip düzülen ,tehniki beýanlar, tehnologik gözükdirmeler we taýýarlanylş usullary hem ýatyrylmaga degişlidir , şeýle hem etalon-nusga ýatyrylanda.

Standartlary berjaý edilmegine, ornaşdyrylmagyň we önümiň hiline edilýän döwlet gözegçiligi

Kärhanada standartlary ornaşdymak önümiň hiliniň ýokarlanmagyna getirýän we uly ykdysasdy effekt berýär (ýa-da tersine) standartlary ornaşdyrmak diýip belli ugurlardan ulanmalkygy we hereket edýän sferasynda standarta bellenilen talapalaryň berjaý etmegini üpjün edýän çäreleriň ýerine ýetirmegine aýdylýar. Standartlary ornaşdyrmaklygy üpjün etmek üçin ministirlikler guramaçylzykly tehniki çäreleriň planyny (meýilnamasyny) tassyklanýar. Meýilnamadan şu aşakdakylar göz önünde tutulýar.

1. Gerekli enjamlary şaýlary we komplekteleýji önümleri taýýarlamak.
2. Öndürilýän önümiň standartyň we tehniki şertleriň talaplaryna laýyklygyny barlamak.
3. Täze konstruktor we tilsimatly resminamalary işläp taýýarlamak.
4. Täze önmüçiligi gurnamak ýa-da rekonstruksiya etmek.

5. Gerekli çig maly we ýarym taýýar önümleri taýýarlamak, saýlap almak we ş.m.

Standartlaryň (TŞ) berjaý edilşini "Türkmenstandartlary" Baş döwlet gullugynyň 2000-nji ýylda tassyklanan buýrugy esasynda geçirilýär. Buýruk önmüň hiline metrologiýa üpjünçiligine zähmeti we ýerasty baýlyklary goramaga standartlaryň we beýleki KR-ryň döwlet gözegçiligini geçirmeginiň tertibi diýip atlandyrylýar. Ol tertip esasynsda "Türkmenstandartlary" Baş döwlet gullugy edaralary tarapyndan standartlaryň, tehniki şertleriň standartlaşdyrmak we sertifikatlaşdyrmak boýunça düzgünleriň we kadalaryň berjaý edilişiniň döwlet gözegçiligini we barlagyny geçirmäge ýeke-täk çemeleşmegi belleýär.

Standartlary barlamak hem-de olara üýtgemeler girizmek

Standartlara täzeden seretmekligiň düzgünleri. Standartlary barlamagyň we oňa üýtgemeler girizilmek TDS 1.0-93, TDS 1.2-94 laýyklykda ýerineýetirýär. Nebit-gaz senagatynyň Ministirligine degişli pudaklara laýyklykda TDS-ry önmüň laýyk gelyän topary boýunça standartlary berkitidi. Nebit-gaz senagatynyň Ministirligi ulgamynda standartlar baş we baza guramalaryna berkidilen. Nebit-gaz senagatynyň Ministirligi, baş we baza guramasy standartlaşdyrmak boýunça standartlar olar tarapyndan 5 ýyl barlamaklyga berkidilen. Pudaklarda standartlary barlamak boýunça işler ýyllyk meýlamsyna we döwlet meýlmalaryna, pudak standartlaşýşyna laýyklykda standartlaşdyrmak boýunça baza guramalary bilen ýerine ýetirilýär. Barlaglar öndürilýän, şeýle hem peýdalanylýan önümler, şol sanda TDS, PS we beýlekiler degişli. Baza guramalary görkezijileriň normalaryň, talaplaryň, häsiýetnamalaryň, kesgitlemeleriň, fiziki ulylyklaryň birlikleriniň, ylmyň ösüşiniň derejeisniň, önüçiligiň

tehnikasynyň eksport edilşiniň laýyklygyny kesgitlemek maksady bilen barlaglar geçirilýär.

Standartlar analizlenendeindikileri bellemeli:

- geçen barlagyň netijeleri;
- standartlary täzelemek boýunça gyzyklanýan ministirlikleriň guramalarynyň, şeýle hem TDS-iň guramalarynyň teklipleri;
- standarta girizilen müýtgemeler, täsir eedýän standartlar, tehniki şertler, normatiw-tehniki resminamalar;
- ylmy-tehnika, öz watanymyzyň we daşary ýurt önümçilikleriniň ýeten sepgitleri baradaky maglumatlar;
- gyzyklanýan guramalaryň standartlaryna girizilen üýtgeşmeler ýa-da ony çalyşmak, täzedan goramak baradaky teklipler;
- önüme berlen baha boýunça materiallar;
- ylmy – barlaglaryň netijeleri;
- halk hojalygynyň, nebit-gaz pudaklarynyň, we ony ministirliginiň guramalarynyň, kärhananyňözüniň meýilnamalary;
- standartlaşdyrmak boýunça halkara guramalarynyň standartlary we teklipleri;

Ministirliginiň guramalary we kärhanalary tarapyndan işlenilip taýýarlanylans standartlar TDS 1.0-93 standartlaryň görnüşlerine we kategorialaryna laýyklygyny barlanylýar. Standartlaryň ylmy-tehniki derejesine analizlemek we baha bermek standartlaryň ylmy-tehniki derejesine baha bermek boýunça we senagat önümlerine tehniki şertleri boýunça usuly gollanma laýyklykda amala aşyrylýar. Standartlaşdyrmak boýunça baş gurama baza guramalaryndan gelýän standartlaryň barlaglarynyň netijelerini jemleýär we jemlenen materiallary ministirlige ugradylýar. Nebit-gaz senagatynyň Ministirligidöwlet we pudak standartlarynyň barlaglary bazada TDS-na habar berýär.

- 1- Standartyň barlagy, maglumatlaryň ýygynyndysy we işlenip taýýarlanylşy;
- 2- Standartyň hiliniň bahalandyrylyşy;
- 3- Standarta täzededen garamaklyk barada teklipler;
- 4- Standarta üýtgeşmeler girizmek barada teklipler;
- 5- Standarty çalyşmak barada teklipler;
- 6- Standartyň täsiriniň möhletini uzaltmak barada teklipler;
- 7- Standartyň täzelenilişniň meýilnamasyny işläp taýýarlamak;
- 8- Standarta täzededen garamak;
- 9- Standarta üýtgeşmeler girizmek;
- 10- Standarty ýatyrmak;
- 11- Standartyň täzelenilişiniň täsiri;

Standartlara üýtgetmeler girizmek baradaky düzgünler TDS 1.21-94 laýklykda kesgitlenilýär. Standartlaryň üýtgedilmegi diýip ondaky talaplary, onuň resminelişiniň üýtgedilmegi, atlandyrylyşy, täsire giriziliş möhleti saklanandaa standartlaryň belgilenilişine düşünilýär. "Döwlet standartlaryna üýtgetmeler girizilmegiň düzgünleri" TDS 1.21-94 laýklykda döwlet standartyna üýtgetmeler girizilýär. "Pudak standartyna üýtgetmeler girizmek barad" TDS 1.21-94 laýklykda pudak standartyna üýtgetmeler girizilýär.

Standartlar şu aşakdaky ýagdaýlarda ýatyrylýar:

- standartlar bilen kesgitlenen talaplar, normalar, düzgünler halk hojalygynyň häzirki döwür üçin talaplaryny kanagatlandyрмаýar (Mysal üçin standart boýunça öndürilýän önüm önümçilikden aýrylýar).

- Hökman standartlaşdyrmaly bolan täze talaplar, normalar, düzgünler kesgitlenen (mysal üçin täze görnüşli önüm)
- Standartyň görnüşini işläp taýýarlamak hökman.

7. Konstruksiýalaryň we ölçegleriň standarty belli bi önümler toparynyň biri-birinden konstruksiýasy we ölçegleri boýunça tapawutlanýan häsiýetlerini beýan edýär. Bu standartlar diňe taýýar önümlere degişli bolman, önümleriň detallaryna we düzüji böleklerin hem degişli bolup, olaryň özara çalyşyp boljak mümkinçiliklerini üpjün edýärler. Mysal: "GOST 16964-71. Matadan edilen örtgüleriň tikinleri. konstruksiýasy we ölçegleri"; GOST 4028-63. Gurluşyk çüýleri. Konstruksiýasy we ölçegleri".

8. Markalaryň standarty. Bu standartlar köplenç halatda geometrik ölçegleri bolmadyk önümlere we çig mallara degişli; standartda çig maly nomenklaturalary (atlary), olaryň markalarynyň belgilenişi we himiki düzümi barada maglumat getirilýär. Kä bir ýagdaýlarda bolsa, öümiň ulanylyş aýratynlyklary, fiziki-himiki häsiýetleri we synag usullary hem beýan edilip bilinýär. Mysal: "GOST 380-88. Uglerodly adaty hilli polat. Markalary".

9. Sortamentleriň standarty. u standartlarda önümiň ölçegleri, geometrik şekili we olary ölçemegiň usullary beýan edilýär bular esasan metallurgiýanyň önümlerine dgişli. Aýdalyň polat önümleriniň dürli-dürli görnüşleri bolýar. Mysal "GOST 8645-68. Göniburç kesikli polat turbalar. Sorgamenti, "GOST" 10704-91. Elektrik usuly bilen kbşirlenen göni sepli polat turbalar. Sorgamenti "GOST" 7417-75 Kalbirlenen togalak polat. Sortamenti".

10. Syanag usullaryň we barlaglaryň standarty. Bu standartda önümiň ýa-da önümler toparynyň häsiýetlerini ölçemegiň, analizleriň we barlagyň üsti bilen synag etmegiň talapalry beýan edilýär. Standartda synag üçin zerur bolan abzallar, serişdeler, materiallar, himiki maddalar hakynda

maglumatlar getirilýär. Mysal "GOST 19040-81. Metal turbalar".

"Ýokarlandyrylan temperaturalarda süýnmegi barlaýan synag usullary" , 2GOST 3626-73. Süýt we süýt önümleri. Çyglylygyny we gury maddalary synag etmegiň usullary", "GOST 29299-92. ET we et önümleri. nitratlary synag etmegiň usullary".

11. Önümi kabul etmegiň düzgünleriniň standarty. Bu standartlarda önümi mukdar we hil nukdaý nazaryndan kabul edilende ulanylmaly düzgünler, synag usullary we olaryň yzgiderliligi beýan edilýär.

Mysal: GOST 4714-84. Rafinirlenen we Rafinirlenmedik ösümlik ýaglary. Kabul etmegiň düzgünleri we nusga saýlap almagyň usullary".

12. Belgilemegiň, gaplamagyň, daşamagyň we saklamagyň düzgünleriniň standarty. Mysal: "GOST 9181-74E. Elektrik ölçeýji gurallar. Gaplamak, markalamak, daşamak we saklamak"; "GOST 1393-78. Süýt önümleri . Gaplamak, saklamak, daşamak".

13. Howpsuzlyk standarty. Bu standartda belli bir önüm, iş ýa-da proses bilen bagly bolan howpsuzlyk şertleri beýan edilýär. Mysal üçin GOST 121013-78 standartda gurluykda elektrik howpsuzlyk düzgünleri kadalaşdyrylýar.

Önümleriň parametrlerini we ölçeglerini özara sazlaşdyrmak Standarty döretmek üçin ýerine ýetrilýän işleriň hemmesi standartlaşdyrmaga degişli. Bu iş belli bir önüme, önümler toparyna, proseslere, düzgünlere ýa-da talaplara gönükdirilýär. Standartlaşdyryş işi bilen tanyş bolmak üçin birnäçe düşüňjeleri özleşdirmek zerr. Olar gysgaça şulardan ybarat.

1. Standartlaşdyryş obýekti bolup öndüriljek önümiň ýa-da tehnologik prosesiniň parametrleri we ölçegleri, olaryň hilini synagdan geçirmegiň usullary, önümiň hil görkezijileri, zähmet howpsuzlygynyň, ekologik şertleriň görkezijileri, gurallara bolan tehniki talapalar, ölçeg irlikleri, terminer, grafiki

aňlatmalar, topragyň görkezijileri we başga birnäçe görkezijiler hyzmat edýär.

2. Standartlaşdyryş aspekti sanalyp geçilen standartlaryň görnüşi bilen utgaşyk ýa-da meňzeş bolup, önümiň konstruksiýasy, parametri, ölçeglei, markalary, synag usullary we önümiň beýleki aýratynlyklary hyzmat edýär.

3. Standartlaşdyryşyň derejesi diýlende standartyň ulanylyş we ýaýraýyş masşaby göz önünde tutulýar, ýagny, halkara, regional, mili we kärhana (firma) derejesindäki görnüşleri bolup bilýär. standartlaşdyryşyň derejesi standartlaryň kategoriýalary bilen gabat gelýär we olar bilen utgaşyk düşünjedir.

4. Önümiň esasy parametrleri diýlip, onuň aýratyn konstruktiv - tehnologik we ulanylyş häsiýetlerine aýdylýar. Mysal üçin metal kesiji stanoklar üçin esasy parametrleri bolup stanogyň işçi organynyň aýlaw sany, onuň hereketiniň tizligi, işlenmeli materialyň ulylyklary we beýlekiler hyzmat edýär.

5. Önümiň baş parametri diýlip, öndüriliş tehnologiýasynyň we öndürilende sarp edilýän materiallaryň üýtgemegine garamazdan, önümiň san bahasy üýtgemeyän esasy durnukly parametrlere aýdylýar. mysal üçin trakoryň baş parametri bolup tirkegi çekene iltege düşýän nominal çekiş güýji hyzmat edýär.

6. Parametrik hatar diýlip, belli bir kanunalaşyklyk ýa-da düzgün boýunça guralan, sanlarynyň ulylyklary tehniki – ykdysady taýdan çäklendirilen önümiň (işiniň we ş.m) häsiýetleriniň we ölçegleriniň san hataryna aýsdylyar. mysal üçin GOST 9818-59 boýunça suwuk işmit önümlerini awtosisternalar bilen daşamak üçin şu aşakdakylardan ybaat parametrik hata göz önünde tutulýar: 500,900,1900,2200,2500,5600 we 10000 litr

7. Ölçeg hatary diýlip, esasynda uzynlyk ölçegi ýa-da burç ölçegleri bolan san hataryna aýdylýar. Mysal üçin GOST 6636-69 standartda önümleri normal boý ölçegleri getirilýär.

8. Önümiň tip ölçegi diýlip konstruksiýasy biirmeňzeş bolup beýlekileinden iň olmanda bir parametri bilen tapawutlanýan görnüşine aýdylýar.

9. Tipleşdirmek diýlip, şol bir önümiň köplügini azaldyp, köp görnüşli toparyndan häsiýetleri boýunça aýratyn nusga bolup biljek görnüşiniň saşlanyp alynmagyna aýdylýar.

10. Unifikasiýa (bir nusga getirmek) diýlip, şol bir işi ýerine ýetirýän (funksional taýdan birmeňzeş) önümleriň köplügini azaldyp, arasyndan resional sanynyň saşlanyp alynmagyna aýdylýar. Unufikasiýa iş öndürjiligini, inžener-tehniki we dolandyryş işleriniň derejesini artdyrmak maksady bilen amala aşyrylýar.

Standartlaryň gurluşy barada maglumatlar

Standartlaşdyryş guramalary. Türkmenistanyň milli standartlarynyň gurluşy Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşyklarynyň Standartlaşdyryş, metrologiýa we sertifikasiýa boýunça döwletara maslahatyna girýän ýurtlaryň standartlarynyň gurluşlary birmeňzeş ýa-da ýakyn. Sebäbi olar Halkara standartlaşdyryş guramasynyň (ISO) standartlary düzmek, beýan etmek we resmileşdirmek baradaky dokumentlerine esaslanýar. Bu standartlaryň titul tagtasynyň birinji sahypasynda (ýagny standartyň ýüzünde) ýokarky sag tarapky burçunda standartyň aňlatmasy ýerleşýär. Bu aňlatma harply we sifirli böleklerden durýar. Türkmenistanyň döwlet standartlarynyň biri şýle aňladylaýa. TDS1.5-93. "TDS" standartlaryň aňlatmasynyň harply bölegine degişli bolup türkmen elipbiýinde "Türkmen döwlet standartlary" sözleriniň baş harplaryny görkezýär. Standartlar belli bir tema bagyşlanyp topar, ýagny sistema emele getirip bilýärler. Ol sistemalar umumyteechniki we guramaçylyk – metodiki standartlaryň sistemasy diýlip olaryň sany 30-dan gowrak. Bu standartlaryň sistemasyna GDA-nyň ýurtlarynyň çäklerinde "Konstruktorçylyk dokumentleriniň ähliumumy sistemasy",

"Önümiň hilini görkezijileriň sisitemasy", "Ölçemeleriň ýeke-täkligini üpjün etmegiň döwlet sistemasy", "Könelmekden we korroziýadan garamagyň ýeke-täk sistemasy" we başgalar mysal bolup bilýär. Titul tagtasynyň ikinji sahypasynda ýokardan başlap:

- Standarty düzen we ony ykrar edilmäge hödürlän edaranyň ady.
- Standarty ykrar eden, güýje girizen edaranyň ady we resmileşdirilen senesi.

Eger-de garalýan standart halkara, regional ýa-da haýsy hem bolsa bir döwletiň standartlaryndan üýgedilmän ýa-da belli bir ýerleri üýgedilip alnan bolsa onda bu barada doly maglumat getirilýär. Mysal üçin; TDS 15489.2-93. Daş kömri Hardgrou boýunça üwelmek ukybynyň koeffisientini kesgitlemegiň usuly" döwletara standarty şunuň ýaly atly halkara ISO 5074-80 standartdan doly autentik tekst görnüşinde alynan. Eger-de standart lisenziýa boýunça öndürilýän önüme degişli bolsa onda standartyň lisenziýa bereniň tehniki we normatiw dokumentleriniň görkezilen talaplaryna laýyk gelýändigini belleniýär. Standart ilkinji gezek girizilýän bolsa, gaýtadan üýtgeilmän ýa-da belli bir ýerleri üýtgedilip neşir edilýän bolsa onda bular hakynda hem maglumatlar titulyň ikinji sahypasynda getirilýär. Eger-de garalýan standart güýji ýatyrylan öňki standartyň ornuna girizilen bolsa onda çalşyrylan standartyň aňlatmasy getirilýär. Mysal üçin döwletara "TDS 17293-93. Ferrowelfarm. Tehniki talaplar we tabşyrmagyň şertleri" standarty güýji ýatyrylan TDS 17293-83 standarty bilen çalşyrylýar.

Bu sahypada aşakda standarty işläp düzen hususy awtorlaryň atlary hem girizilip bilýär. Mysal üçin döwletara "TDS 19141-9. Kebşirleýjiniň dik aýlaýjysy. Görnüşleri, esasy parametrleri we ölçegleri" satndartynda ony işläp düzen awtoryň ady görkezilýär. Bulardan başga-da titulyň ikinji sahypasynda döwletara standartlaryň kabul edilmegine ses beren GDA girýän döwletleriň we standartlaşdyryş boýunça milli

guramalaryň atlary hem görkezilýär. Titulyň üçinji sahypasynda standartyň mazmuny getirilýär. (Bu bölüm getirilmän hem bilýär). Görnüşine baglylykda standartyň mazmuny dürli hili bolup bilýär. Mysal üçin:

a.Standartlaryň "Umumy tehniki talaplar" görnüşinde:

1. Ulanylýan ugurlary
2. Normatiw salgylanmalar
3. terminler we kesgitlemeler
4. Klassifikasiýa
5. Esasy parametrleri we ölçegleri
6. Goýulan talaplar
7. Häsiýetleri
8. Belgilemek
9. Gaplamak
10. Barlag usullary
11. Kabul ediliş tertibi
12. synag usullary
13. Daşamak
14. Aýap saklamak
15. Taýýarlaýjynyň kepilligi

Anyk standartlarda bölümleriň birnäçesiniň bozulmagy ýa-da başga bölümleriň girizilmegi, bölümleriň birikdirilmegi we beýleki üýgeşmeleriň bolmagy mümkin. b.Standartlaryň "Synag usullary" Görnüşinde:

Maksady
Ulanylýan ugurlary
Usulyň manysy
Nusgalary seçip almak we synaga taýýarlamak
Materiallar we reagentlar
Ölçemeler geçirmek
Netijeleri işläp hasaplamak
Takyklygy

Synag protokollary

Eger-de standartyň işlenip düzülmeginiň sebäplerini esaslandyrmak zerur bolsa onda ýörite sahypada "Giriş" bölümi girizilýär. Bu sahypa belgilenmeýär.

Standartda "Giriş" bölümi bolmasa "Mazmuny bölüminden soň sahypalararap sifri bilen belgilenýär. Her sahypanyň sag ýokarsynda standartyň aňlatmasy getirilýär. birinji sahypada "Türkmenistanyň milli standarty" ýa-da "Döwletara standarty" diýen aşagy ýogyn gara çyzyk çekilen jümleden soň standartyň ady baş harplar bilen ýazylýar.; eger-de standartyň toparlaýyn ady bar bolsa onda standartyň adynyň ýokary ýanyndan setir harplar bilen şol toparyň ady ýazylýar.. Standartyň adynyň aşagynda seti harp bilen standartyň görnüşi görkezilýär.

Türkmenistanyň milli standartynda onuň türkmençe adynyň yzyndan rusça, soň bolsa iňlisça ady ýazylýar. Bulardan soň gara çyzygyň aşagynda sag tarapynda standartyň güýje girizilýän doly senesi bellenilýär; mysal üçin 1994-07-14, ýagny Müň dokuz ýüz togsan dördünji ýylyň on dördünji iýulyndan güýje girýär diýmek.

Soňra bolsa, mazmunyndaky tertibe laýyklykda, standart beýan edilýär. Standartyň soňky sahypasynda onuň unifikirlenen onluk katalok boýunça sifri goýulýar. Bulardan soň bolsa, standartda ulanylan iň esasy sözler we jümleler getirilýär.

Standartlaşdyryş guramalary

Standartlaşdyryş ýa-da standart döretmek işi haýsy hem bolsa bir dwlet, döwletler topary tarapyndan ýa-da dünýä möçberinde önüme we hyzmata bolan talaplary ýerine ýetirmek maksady bilen geçirilýär. Şoňa görä-de standartlaşdyryş guramalary üç derejede bolup bilýär. Ýagny:

1. Milli standartlaşdyryş guramalary.

2. Döwletara ýa-da regional standartlaşdyryş guramalary
3. Halkara standartlaşdyryş guramalary.

Standartlaşdyryş boýunça Halkara guramalar

Standartlaşdyryş we metrologiýa boýunça ilkinji halkara gurama Halkara ölçegler we agramlyklar guramasy ady bilen 1875-nji ýylda döredilýär, 1906-njy ýylda bolsa, Halkara elektrotehniki komisiýa emele getirilýär. 1926-njy ýylda Milli standartlaşdyryş guramalarynyň halkara assosiýasiýsy öz işine başlaýar. Onuň düzümine 20 döwlet girýär. Ikinji jahan urşundan soň 1946-1947-nji ýyllarda bu işler standartlaşdyryş boýunça halkara guramasy ady bilen şu güne çenli hereket edýär. Häzir ISO-nyň düzümine 90-dan köpräk Döwlet girip, Türkmenistan hem habarçy-agza bolup onuň düzümine girdi. ISO-nyň we IES-niň 250-den gowrak tehniki komitetleri bolup, her bir tehniki komitet önümleriň belli bir görnüşleri boýunça halkaa standartlaryny işläp taýýarlaýarlar ýa-da standartlaşdyryşa degişli beýleki işleri ýerine ýetirýärler. ISO-nyň kabul eden standartlary onuň agzalary üçin hökmany hasaplanylýar. ISO-nyň kanun çykaryjy organy bolup üç ýylda bir gezek ýygnaýan Baş assambleýanyň sessiýasy hzmat edýär. **Sessiýalaryň aralygynda bolsa ýolbaşçylygy ISO-nyň Baş sekretariaty ýerine ýetiriji komitetiň we merkezi sekretariatyň üsti bilen alyp barýar.**

Tilsimatly prosesleri işläp düzüjiniň borçlary:

1. Tilsimatly prosesleri yokary ylmy tehniki derejede işläp düzmek.
2. Tilsimatly prosesleri ykdysady taydan esaslandyrmak.
3. Tilsimatly prosesleri kanunlara laýyklygyna işläp düzmegine jogap bermek.

- 4.Şertnama esasynda hile edilýän talaplar.
  - 5.Gönükdiriji resminamany düzmek, beýan etmek, taýýarlamak, tassyklamak we köpeltmek.
  - 6.Kabul edis synagyny gecirmek.
  - 7.Işlenip duzulen netijeleri sarp edija bermek.
- Tilsimatly prosesleri işläp düzmek kabul ediş delilnamasyny gönükdiriji resminamany tassyk etmek bilen tamamlanyar.

Tilsimatly proseslerin standartlaşdyrmagyny islap duzmek

Işlenip tayarlanan standartlaryň görnüşleri. Tilsimatly prosesleriň standartlaşdyrmagy 2-tapgyrda işlenip durulýar.

- 1.Tehniki yumuşy işläp düzmek.
- 2.Standartlaşdyrmagyň önüni işläp tayarlamak. Tilsimatly prosesiniň tehniki yumuşyny işläp düzmek şulardan ybarat.
  1. İşläp düzmek üçin esas (nebit gaz mnistirliginiň meýilnamasyna salgylanma).
  2. Ýerine ýetirilmek möhleti (standartlaşdyrmagyň işleriniň başlanmaly hem-de tamamlanmaly wagty).
  3. Standarty islap duzmegiň maksady we meseleleri (tipli tehnologik prosesleri standartlaşdyrmak).
  4. Standartlaşdyrylýan obyektiň häsiýetnamasy (tehnologik prosesler gysgaça hasiýetnama berilýär, nebit yataklarynda ulanmagyň ugurlary we derejesi görkezilýär, tehnologik proseslerde derejede ulanylyan enjamlar we ş.m.).
  5. Standartlaryň bölümleri we standart bilen kesgitleýän esasy talaplaryň sanawy: (Giriş, ulanylyan objektler, nebit guyularyny işe taýýarlamak we taýýarlamak işleriniň

geçirilişi, taýýarlamak işleriniň tamamlanmasy, guýylary ulanmaga bermek, barlag usullary).

6. Beýleki standartlar bilen arabaglanşygy. Bu bölümde tipli tilsimaty proseslere degişli sanawlar berilýär.

7. Esasy çeşmeleri standart işlenip düzülende ulanýan esasy maglumat çeşmeleri görkezilýär.

8. İşleriň tapgyrlary we olaryň ýerine ýetirilişiniň möhletleri. Bu bölümde standarty işläp düzmegiň we olary ýerine ýetirmegiň tapgyrlary we basgançaklary görkezilmeli.

Aşakdaky tapgyrlar öz ýerine ýetirmek möhleti bilen yzygider ýerine ýetirilmeli :

- standarty işläp düzmegi guramak we tehniki yumuşy taýýarlamak.

- tehniki yumuşy ylalaşmak we tassyklamak.

- standartyň bölümünü işläp düzmek.

- standartyň taslamasynyň 1-nji neslini düzmek we standarty ornaşdyrmak üçin esasy çäreleriň taslamasyny düzmek.

- düşündiriş kagyzyňy düzmek, standartyň taslamasyny ylmy tehniki ýa-da alymlaryň maslahatynda seretmek.

- standartyň taslamasyny seslenmä ugratmak.

- standartyň taslamasynyň 1-nji nesliniň seslenmesini ýygnamak we tekliplere seretmek.

- 1-nji neşrdäki kemçilikleri düzedip, standartyň taslamasynyň 2-nji neşrini taýýarlamak.

- Goşmaça görkezmeler bölümi. Bu bölümde standarty işläp düzmegiň guramaçylyk taraplaryna degişli goşmaça maglumatlar berilýär.

Tipli tehnologik prosesleriň standartyňy işläp taýýarlamagyň 2-nji tapgyrynda standartyň özi işlenip düzülýär. Ony ýerine ýetirmek tehniki yumuşda görkezilen işleriň tapgyrlary we olary ýerine ýetiren möhleti boýunça OCT039-82-79 standart boýunça amala aşyrylýar.

Standartlaşdyrmak boýunça regional (döwletara) we milli guramalar

Bu gurama her bir döwletlerde bolup, şol döwletiň milli we ykdysady aýratynlygyna häsiýetli bolan önümleriň standartlaryny işläp düzmek we olaryň talaplarynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik etmek işini alyp barýar.

Ilkinji milli standartlaşdyryş guramasy Angliýanyň Britan inženerçilik guramasydyr. Ol 1901-nji ýylda döredilýär. Soňra bolsa Daniýa standartlaşdyryş býurasy (1916 ý) Germaniýa standartlaşdyryş komiteti (1918 ý) Amerikan standartlaşdyryş komiteti (1918 ý) Amerikan standartlaşdyryş komiteti (1918ý) döredilýär. Türkiýäniň milli standartlar guramasy Türk standartlary instituty diýlip atlandyrylyp, ol 1954-nji ýylda döredilýär. Türkmenistanda milli standartlaşdyryş we metrologiýa guramasynyň gysgaça teryhy şu aşakdakylardan ybarat.

SSSR emele gelenden soň standartlaşdyryş işleri 20-nji ýyllarda Zähmet we Goranyş Sowetiniň Standartlaşdyryş baradaky komiteti, soň bolsa Standartlaşdyryş baradaky komiteti, soň bolsa standartlaşdyryş baradaky soweti ady bilen hereket eden gurama tabşyrylýar. Ilkinji standartlar bolsa 1926-njy şylda bugdaýyň görnüşleri we metal üçin üçin işlenip düzülýär. 1936-njy ýylda ZGS-e degişli standartlaşdyryş baradaky Bütünsoýuz komitet herketini bes edýär. Ýene-de 1948-nji ýylda SSSR-iň ministirler Sowetine degişli standartlaşdyryş baradaky döwlet komiteti – Gosstandart döredilýär. SSSR dargandan soň bu edara Russiýanyň Döwlet standarty edaasyna öwrülýär. SSSR döwründe her milli respublikada standartlaşdyryş we metrologiýa baradaky merkez hereket edýär. Türkmenistanda standartlaşdyryş we metrologiýa baradaky edaranyň döredilmegi we onuň hereket etmegi tä 1991-nji ýyla çenli SSSR-iň standartlaşdyryş we metrologiýa işlerini alyp barýan edaralaryň taryhy bilen utgaşykly. Ilkinji milli standartlaşdyryş we metrologiýa

guamasy ölçeglerwe agramlyklar boýunça türkmenistanyň barlag palatasy ady bilen 1929-njy ýylyň Oguz aýynyň 20-sinde döredilýär. 1935-1936-njy ýyllarda Ýurdumyzyň welaýat merkezlerinde , Nebitdag we Kerkide standartyň we ölçeg tehnikasynyň talaplaryny berjaý etmek boýunça döwlet gözegçilik tejribehanalary açylýar. 1971-nji ýylda bolsa, Gosstandartyň Türkmenistan uprawleniýasy döredilýär. 1993-nji ýylda bu edara "Döwletdagtehnika – gözegçilik" komiteti bilen birikdirilip Standartlaşdyryş, metrologiýa, magdanlary goramak we halk hojalygynda işleri howpsuz alyp barmak boýunça Türkmenistanyň Baş döwlet inspeksiýasy esaslandyrylýar. Soňky iki ýylyň içinde Türkmenistanda 12 sany etrap bölümleri işe başlady. Standartlaşdyryşyň we metroloiýanyň hukuk esaslaryny beritmek maksady bilen Türkmenistanyň mejlisi tarapyndan "Standartlaşdyryş we metrologiýa barada", "Önümleriň we hyzmatlaryň sertifikasiýasy barada", "Sarp edijileriň hukugyny goramak barada" kanunla kabul edildi. "Türkmenistan döwleti standartlaşdyryş sistemasy" , "Türkmenistan döwlet sertifikasiýa sistemasy" hem-de "Türkmenistan döwlet ölçemeler sistemasy" ykrar edildi. Bulardan başga-da standartlary işläp taýýarlamak maksady bilen 8-sany tehniki komitet işe girizildi.

Geografiki, etnografiki şertler boýunça, ykdysady nukdaý nazaryndan ysnyşykly aragatnaşykda döwletleriň standartlaşdyryş edaralary regional guramalary emele getirýärler. Muňa GDA-nyň Standartlaşdyryş, metrologiýa we sertifikasiýa baradaky Döwletara Geňeşi, Türki dilli döwletleriň standartlaşdyryş barada regionara guramasy, standartlaşdyryş we metologiya barada Arap döwltleriň guramasy we başgalar mysal bolup biler.

Regional gurama girýän döwletler özara ylalaşygyň esasynda öz senagaty üçin häsiýetli, milli aýratynlyklaryna laýyk gelýän we söwda aragatnaşyklaryny aňsatlaşdyrýan standartlary işläp

taýýarlaýarlar. Tükmenistanyň standartlaşdyryş edarasy bolan Standartlaşdyryş, metrologiýa, ýerasty baýlyklary goamak we halk hojalygynda işleri howpsyz alyp barmak boýunça Baş döwlet inspeksiýasy GDA-nyň Döwletara Geňeşi guramasynyň agzasy bolup durýar. Bu guramanyň işini alyp barýan sekretariat minsk şäherinde ýerleşýär. Bu guramanyň wagtly wagtynda Döwletara maslahatlary geçirilýär. Maslahatlardan başga-da standartlaşdyrmagyň, metrologiýanyň we sertifikatlaşdyrmagyň aýratyn meselelerine garaýan işjeň toparlaryň ýygnaclary hem geçirilýär. Geňeş döwletara standartlaryny kabul edýär. Kabul edilen Döwletara standartlar Geňeşiň w toparyň kararlary merkezi sekretariatyň üsti bilen alyp barýar.

Gönükdiriji resminamalar we olary işläp taýýarlamak

Zakasçiginiň borçlary. Gönükdiriji resminamalar geçirmek tertibi “Düzgün instruksiya reglament usuly ýaly atlar bilen düzülýär” . Gönükdiriji resminama TDS 1.9-96 “Gönükdiriji resminamalary işläp düzmegiň tertibi, ykrar edilişi, beýan edilişi”. Gönükdiriji resminama 39-01-04-000-89. Nebit-gaz senagatynda tilsimatly prosesleri işläp düzmek. Gönükdiriji resminamalar 39-3-64-89 Nebit-gaz ulgamynda gönükdiriji resminamalary iläp düzmegiň tertibi, beýan edilişi we ykrar edilişi. Gönükdiriji resminama- bu kesgitlenen duzugunleri eksperimental tydan barlamak maksady bilen islap duzulen wagtlayyn hereket edyan resminama.

Standartizasiyanyn Gönükdiriji resminamalarda pudakda standartizasita gulluklaryna degişli bolan işlerin geçirmegin guramacylyk usulyyet we umumy tehniki duzugunlerini oz içine alyan we nebit-gaz senagatynda işlenip düzülýär, ylalaşylýar we pudak standartlary ýaly tassyklanylýar. Gönükdiriji resminama 39-01-04-000-89- nebiti we gazy burawlamak gazyp almak, ýygnamak, daşamak, geofiziki we nebit-gaz ýataklaryny islap taýýarlamagyň tehnologiiki prosesleri üçin

niýetlenilýär. Bu standart esasynda tehniki proseslere işläp düzmegin tertip-düzgünü, kadalary.

1. Razrabotçik we zakazçik bilen baglansylan sertnama esasynda gecirilyar.

2. Oz inatiwasiyasy (oz-islegi).

3. Basdeslik esasynda.

Tehniki proseslerin gonukdiriji resminamalarynyň tehniki ýumuşyny işläp düzmek

Tehniki ýumuş- bu tehniki prosesleri işläp taýýarlamagyň esasy resminamasydyr. Ol baglanşylan şertnama esasynda düzülýär. Tehniki ýumuş şu aşakdaky bölümlerden düzülen.

- maksady
- niýetlenilşi we ulanylýan ugurlary
- işläp düzmek üçin esas
- işläp düzmegin çeşmeleri
- tehniki talaplar
- howpsuzlyk çäreleriniň talaplary
- synag geçirmegiň talaplary
- tehniki prosesi işläp düzmegiň tapgyrlary

Anyk işleriň görnüşine we şertnamasyna şertine başga bölümleriň bolmagy mümkin ya-da kabir bölümleriň birleşdirilmegi we aýrylmagy mümkin. Tehniki ýumuşda onumçiligiň howpsuzlygyna we daş töweregi we adamlaryň saglygyny goramaklyga gözegçilik edýän döwlet standartlarynyň gönükdiriji resminamasyň talaplaryna garşy gelýän talaplar bolmaly däl. Tehniki ýumuş zakaşçik tarapyndan tassyklanylýar. Ulanýan ugry boyunca haýsy derejede tassyk edilýändiginiň ähmiýeti bar. Tehniki ýumuşy dolandyryjy edaralar. Turkmen-nebit gaz konserni, turkmen nebit korporasiýasy ya-da nebit-gaz

ministrligi tassyk edip biler. Tilsimatly prosesleriň gönükdiriji resminamasynyň Tehniki ýumuşynyň dogrulygyny barlamak üçin synag geçirilyar. Synagyň iki görnüşi bar.

1.Deslapky synag (ilkinji).

2.Kabul ediş synagy.

1) Geçirilýän synaglar maksatnama we usulyýet boýunça geçirilyar. Tilsimatly prosesleriň ilkinji synagy işlenip taýýarlan resminamalaryň we tehniki çözgütleriň talaplarynda tehniki yumuşa gabat gelmegini barlamak we Tilsimatly prosesleriň kabul ediş synagyny gecirmegin mümkinçiligi baradaky soraglary çözmek maksady bilen geçirilyär.

2). Kabul ediş synagy işlap tayarlamagyň resminamalaryň tilsimatly yumuşynyň talaplara gabat gelyanligini önümçiligini real şertlerde ony ulanmagyň mümkindigini anyklamak üçin geçirilyär. Bu yerde zakazçik tarapyndan goyulan obyektiv şertler barlanylar. Eger edilyän talaplara laýyk gelmedik ýagdaýy ýüze çykanda olara düzediş girizilyär. Onuň üçin synag geçirilýän edara razrabotçik we zakascigin wekillerin gatnasmagynda komisiya düzülyär. Kabir ýagdaýlarda nebit-gaz senagatynyň kärdeşler arkalaşygynyň we gözegçilik guramanyň wekili gatnaşyar. Komisiyanyň başlygy zakazçigiň wekili bolmaly.

Ylmy – barlag işlerini amala aşyrmak, täze tehnikany döretmek hem-de işe girizmek üçin maddalaryň hem-de materiallaryň giň temperatura, basyş, mehaniki güýç we beýleki parametrlar aralygynda takyk we ygtybarly bolan fiziki ulylyklaryň konstantlary gerek bolýar. Belli bolşy ýaly häzirki ylmynda, tehnikasynda köpdürli maddalar we materiallar ulanylyar şoňa görä-de ulanylyan fiziki ulylyklaryň konstantlary hem örän köp. Durmuşda uly masştabda we yzgiderli ekperimental hem-de teoretiki iş geçirilýäni sebäpli belli bir maddanyň ýa-da

materialyň şol bir fiziki häsiýetleri barada dürli maglumatlar bolup bilýär. Şu işi tertipleşdirmek üçin bar bolan fiziki ulylyklaryň içinde iň ygtybarlysyny hem-de anygyny saýlap almak maksady bilen köp döwletlerde Standart maglumatlaryň döwlet gullugy döredilýär. Bu gullugyň wezipesine ulylyklaryň bahasyna degişli bolan informasiýany ýygnamak, olaryň arasynda anyggy we ygtybarlysyny saýlap almak, ylmyň, tehnikanyň we önümçiligiň işlerini standart maglumatlary bilen üpjün etmek, täze häsiýetleri ölçemek wezipelerini koordinirlemek we taslamak ýaly işler girýär. Standart maglumatlar geçiriln eksperimental işlerden ýagny žurnallardan, kitaplardan, işleriň ýygyndylaryndan, neşir edilmedik hasabatlardan, ýazgylardan we başga informasiýa çeşmelerinden toplanýar. Ol informasiýa Ylymlar akademiýasynyň institutlarynyň we bölümleriniň, ministirlikleriň, wedomestwalaryň, ylmy-barlag we proekt institutlarynyň tejibehanalaryň ekperimental hem-de teoretiki işleriniň netijesi bolýar. maddalaryň we materiallaryň standart maglumatlary şol informasiýa çeşmelerinden toplanýar soňra bolsa resmi neşir görnüşinde çap edilýär. Ýagny standart maglumatlaryň tablisasy, maglumat kitaplary, informasiýa synaglary, býulentler görnüşinde neşir edilýär. Maddalaryň we materiallaryň häsiýetleri baradaky ähli maglumatlar üç kategoriýa bölünýär.

1. Standart maglumatlar – Döwletiň baş standartlaşdyryş edarasy tarapyndan ykrar edilen maddalaryň we materiallaryň möhüm häsiýetleriniň fiziki konstantlaryna degişli anyk maglumatlar.
2. Maslahat berilýän maglumatlar – standartlaşdyryş edarasy ýa-da guramasy tarapyndan ykrar edilen takyklygy halk hojalygynyň talaplaryna laýyk gelýän maddalaryň we materiallaryň häsiýetlerine degişli maglumatlar.

3. Informasion maglumatlar – Döwlet standartlaşdyryş edarasy we guramasytarapyndan ykrar edilmedik san, grafika ýa-da analitik görnüşde beýan edilen maddalaryň we materiallaryň häsiýetleri baradaky maglumatlar.

Senagat önümi diýlip – sarp edijiler üçin niyetlenip olaryň şahsy we jemgyýetçilik isleglerini kanagatlandyrmak maksady bilen ulanmak üçin niýetlenen peýdaly häsiýetleri bolan zähmet hereketi prosesleriň maddalaşdyrylan netijesine aýdylýar.

Senagat önümi onuň hil derejesini bahalamak üçin 2-topara bölünýär.

1. Ulananda öz resursyny harçlaýan önüm.

2. Ulananda öz resursyny harçlaýan önüm.

1-klas 3-topara bolunýar.

1. Çig mal we nebit yangyç (kömür, gaz).

2. Materiallar we önümler (benzin, çalgı ýaglary).

3. Harçlanýan zatlar-önümler.

4. 2-klas ulananda öz resursyny harçlanýar.

5. Nebit-gaz senagatynda ulanylýan, maşynlar, enjamlar, ulag, awtomitizasiýa serişdeleri.

Önümiň hil derejesi- diyip, bu bahalaýan önümiňhil görkezjileriniň onuň asyl görkezijileri bilen deňşdirmegiň otnositel hasiýetidir.

Hil derejesini bahalamak- bu bahalanýan önümiň hil görkezjileriniň nomenklaturasyny saýlap almak üçin bu görkezjileriň ähmiýetini kesgitlemek we olary asyl gorkezjiler bilen deňşdirmegi öz içine almagydyr.

Asyl görkezijisi- bu önüm deňşdirilip bahalananda esasy häsiýetleriň kabul edilen görkezjisi.

Hiliň otnositel görkezjisi- bu bahalanýan önümiň görkezjileriniň asyl görkezijisine bolan gatnaşygy. Nebit-gaz senagatynda ulanylýan maşynlaryň we enjamlaryň hil

derejesini bahalamak için alynýar. Hil derejesi bahalananda baza nusgasy dogry saýlanyp alynmaly, sebäbi ol bahalaryň jemine täsir edýär.

Maşynlaryň we enjamlaryň hil derejesini bahalamakda asyl nusgasyny gipotetiki (hyýaly) nusgany ulanmak bilen kesgitlemek hem rugsat berilýär. Gipotetiki nusga taýýarlananda berlen önümiň tehniki derejesiniň häzirki zaman talaplarynyň iň ýokary görkezjilerini ulanýarlar. Önümiň tehniki derejesini bahalamak bahalanýan önümiň tehniki kämilligini häsiyetlendirýän görkezjileriň nomenklaturasyny saýlap almak bilen ol görkezjileriň ähmiýetini kesgitlemek we olary asyl görkezjileri deňeşdirmekdir.

Maşynlaryň we enjamlaryň, gurallaryň mehanizmleşdirme we awtomitlaşdyrma serişdeleriň tehniki derejesini bahalamak durmuş aýlanşygynyň ähli tapgyrlarynda yagny olar işlenip düzülende, nusgalary önümçilige ornaşdyrylanda bölekleyin önümçilikde we sarp edilende geçirilýär. Tehniki derejesi bahalaýan nusganyň funksional resurslary we tebigaty gorajyý görkezijileriň deňeşdirilýän analoglaryň, dünýä derejesinden ýokary ýa-da laýyk gelýän çaklama ululyklary bilen deňeşdirme analizleri bilen kesgitlenilýär. Analog hökmünde yurduň içinde çykarylýan we daşary ýurtlardan getirilýän maşynlar, durmuş aýlanşygynyň tapgyrlarynda ulanylýan maşynlar we kadallasdyryjy resminamalar ulanylýar.

Nebit gaz senagatynda standartlaryň esasy ugurlarygazylyp alynýan çig mal nebit gaz we olaryň önümleri. Olaryň barlag kesgitleme we hasaplama usullary hem standartlar. Olar gözleg-agtaryş burawlamak, nebiti gazyp almak we gaýtadan işlemek proseslerinde ulanylýan usullaryndan başlap, nebit önümleriniň hilini bahalamakda, hil görkezijilerini anyklamakda hasaplama we synag işleri geçirmekde ulanylýar.

Bu standartlar gözegçilik usullarynyň standartlaryna degişli. Bu standartlar barlag we synag işleriniň dogry effektiv geçirmegine üpjün edýär.

Gözegçilik usullarynyň standartlary (synag, analiz, ölçeme, hasaplama) bir önüm ýa-da önüm toparlary üçin işlenip düzilyär. Bu standartlary synag etmek üçin nusgalary synag etmek üçin saýlap alynmagyň, önümiň sarp ediş häsiýetlerini we gözegçilik usullarynyň geçirliş tertibini kesgitleýärler. Gözegçilik usullarynyň standarty önümiň we önümler toparynyň bir görkezijisine gözegçilik etmek usullaryny kesgitleýär ýa-da birmeňzeş önümler toparynyň kompleks görkezijilerini barlamagyň usullaryny kesgitleýär. Şol bir standartda gözegçilik usullaryň birnäçesi hem görkezilip bilner. Olardan başga-da kesgitleýän usullar biri-birine çalşyp bilmeýän bolsa onda her usuly üçin olaryň tapawudyny ýa-da niýetlensini hasiýetlendirýän maglumatlar berýär.

Bu standartlar gozegcilik usullaryny gecirmegin tertibine edyan talaplary oz icine alyar.

1. Nusga saýlap almak usulyna edilýän talaplar.
2. Serişdelere edilýän talaplar.
3. Synag we beýleki taýýarlyga edilýän talaplar.
4. Gaýtadan işlemäge we netijeleri bahalamaga edilýän talaplar.

Önümiň hil görkezijileri

Önümün hil görkezijileriniň toparlara bölünişi.
Önümiň her görnüşiniň sarp edişi üçin doly kesgitlenen häsiýetleri bar. Gaz senagatynda gazyň göwrümünü dykzlygy basyşy çyglylygy düşme nokady we beýlekiler. Önümün hilini tehniki ykdysady düşünjesi ähli häsiýetleri içinde almak eýsem niýetlensine laýyklykda belli jemgiýetlenen ýa-da hususy talaplary kanagatlandyrmak

mümkinçilikleri bilen baglanşykly. Häsiýetleriň häsiýetnemasyny ulanmak üçin önümiň hil görkezijileri hil alamaty we önümiň parametri düşünjeleri mukdar ýada hil häsiýetnemasyna önümiň alamaty ýada nyşan diýilýär parametir bolsa diňe onuň mukdar häsiýetnama diýilýär.

Hil alamlary alternatiw gözegçilikde we önümiň hilini dolandyrmakda ulanylýar. Önümiň parametri düzümiň hiline grýýan we onuň dürli parametirleri mukdar taýdan häsiýetlendirýär. Önümiň hil görkezijileri alamlary boýunça şu aşakdaky toparlara bölünýär.

1 Häsiýetlendirilýän häsiýetleri boýunça:

- niýetlenen görkezijileri.   - yhtybarlylyk (bökdensizli)
- uzakmöhletlilik   - bejergä ýaramlylyk.
- erganomiki   - tilsimatly.
- standartizasiýa we unifikasiýa   - patent hukuk
- ekologiki   - howpsuzlyk
- aňladylşy boýunça   - düşýän bahasy boýunça.
- hakyky birliklerde (kilogram,metr,   - çaklanylýan.
- sekund) ölçegsiz
- häsiýetlendirýän häsiýeti sany ýeketäk kompleksi.
- bahalandyrmak üçin ulanmak boýunça.

- görkezilen kesgitlenmegiň toparlary boýunça.

- taslanýan

- sarp edilende.

Nebit-gaz senagatyny önümlerini iki topara bölmek bolýar: a) tonna, litr, metr we ş.m.. üznüksiz ulylyklar bilen ölçenýän önümler. b) diskret ulylyklar bilen ölçenýän önümler-birlikde, ikilikde, toplumlaýyn.

1. Tehniki ölçeg gurallaryň kömegi bilen ölçemek; bu usul bilen önümiň gatylygy, berkligi kesgitlenilýär.
2. Parametrleriň arasyndaky teoretik baglanyşygy kesgitleýän görkeziji; mysal üçin sorbsiýa ukyplylygyny, erýjiligin kesgitleýär.
3. Statiki usul-ygtybarlylyk, standartlaşdyryş, unifikasiýalaşdyryş görkezijileri.
4. Organaleptiki usul-duýuş organlaryň esasynda; dörüş, tagam alyş.

Ekspert usuly-ekpert hünärmenleriň toparynyň pikirlerini işläp taýýarlamagyň esasynda. Diferensial usul bahalandyrylýan önümiň q_{ib} bilen garşylygyny görkezýär, şonuň esasynda hil derejesiniň görkezijileri v_i hasapalanylýar:

Standartlaryň yerine yetirilisine dowlet gozeggiligi

Yurdun bahbitlerini, sarp edijilerin hukuklaryny, Turkmenistanyň isgarleriniň we ilatynyň omruni we saglygyny dowlet gozeggiliginiň maksady bolup durýar.

Dowlet gozeggiliginiň esasy meseleleri su asakdakylardan ybarat.

-- onumlere (islere, hyzmatlara) hokmany talaplary belleyan dowletara we dowlet standartlarynyn, tehniki sertlerin berjay edilisini, duzugun bozulmalary aradan ayyrmagy we onuni almagy upjun etmek;

-- onumleri (islari, hyzmatlary) sertifikatlasdyrmagyn duzgznlerini berjay etmegin we hilinin barlagy;

-- netijelerin we olceglerin nadogry tasir etmekliginden yuridiki karhanalaryn we fiziki adamlaryn bahbitlerini goramak;

-- kar bilen baglanysykly doreyan kesellerin, onumcilik sikesligin we helakciligin yagdaylaryn duzuminde ionizirleyan sohleli esbaplaryn, partlayjy materiallaryn we onumlerin yitgisinin onuni almak maksady we profilaktika gecirmek;

-- yerasty baylyklary rejeli peydalanmagyn we goramagyn geologiki derneme ugurlarynda kanunlaryny, dowlet hasabyny we hasabatyny alyp barmaklygyn dowlet geologiki barlagyny berjay etmek;

-- yatanlary (gidrominerallary gosmak bilen) islap ulanmaklygyn gazylyp alynmagynyn we peydaly zatlaryn atiyaclaryny toplumlyk ulanmagyn, mineral we basga resurslary goramak soraglary boyunca barlamak;

-- dowlet gozegciliginin obyektlari asakdakylardan ybarat:

onumler (isler, hyzmatlar) sol sanda dasary yurtlardan gelyan;

tilsimat prosessler, onumcilik we komekci enjamlar, mehanizmler we gurlusyklar;

kadalsadyryjy we onumcilik-tehniki resminamalar;

fiziki ululyklaryn birlikleri, etalonlar, olceg we synag serisdeleri, olceglari we synaglary yerine yetirmegin usullary, olceg serisinde gornusli tassyklama;

olceglarin we synaglaryn netijeleri.

Dowlet gozegciligi "Turkmenstandartlary" Bas Dowlet Gullugynyn wezipeli adamlary tarapyndan Turkmenistanyň ahli caklerinde we ona garasly bolup duryan welayatlardaky

dowlet gulluklaryn dowlet inspektorlary - "Turkmenstandartlary" Bas Dowlet Gullugynyn yerlesyan yerinde amala asyrylyar.

Dowlet gozegciligi gecirilende ylmy-metodiki analiz, synaglar, organoleptiki we olceg barlaga, tehniki-taydan gozden geçirildi - barlap gorme we anyklandyрма onumlerin (islerin, hyzmatlaryn identifikasiyasy hem-de gozegciligin netijelerinin obyektligine upjun edyan basga usullar ulanylyp bilinerler.

Sertifikatlasdyrylan onumcilikli, hyzmatly we hil ulgamly karhanalarda dowlet gozegciligi edilmeyar. Onun yerine sertnama esasyndaky yygylanda degisli barlaglar gecirilyar. Standartlaryn we kadalasdyryjy resminamalaryn standartlaryn talaplaryn berjay etmegin dowlet gozegciligine bir dowlet inspektory ya-da komissiya tarapyndan belleniپ gecirilyar. Synag laboratoriyalaryn tarapyndan bellenen duzugunleri berjay etmegin gozegciligini welayatlardaky dowlet inspeksiýalaryn dowlet inspektorlary, sertifikatlasdyrys organlaryn bolsa "Turkmenstandartlary" Bas Dowlet Gullugynyn sol isi alyp baryan degisli boluminin isgarleri, gerekli yagdayda, basga edaralaryn kwalifisirlenen hunarmenlerini cekmek bilen, tarapyndan getirilyar.

Standartlasdyrmak - munun ozi ylmynyn, tehnikanyн we tehnologiyanyn osusine laýyklykda onumin, islerin we hyzmatlaryn hilini upjun etmek maksady bilen, kadalary we hasiyetnamalary bellemek baradaky isden ybaratdyr.

Metrologiya - munun ozi olcegerin usullaryny we serisdelerini islap duzmek, solaryn butewiligini we talap edilyan takyklygyny gazanmak baradaky isden ybaratdyr. Standartlasdyrmak we metrologiya baradaky baradaky kanuncylyk standartizasiya we metrologiya hakyndaky Turkmenistanyn kanunyndan hem-de Turkmenistanyn beyleki kanuncylyk aktlardan ybaratdyr.

Dolandyrys organlary bilen Turkmenistanyn yuridiki we fiziki standartizasiya we metrologiya babatdaky gatnasyklar su asakdaky yagdaylarda kadalasydrylyar, yagny: Turkmenistanyn caginde onumi islap duzmekde, ondurmekde, yerlesdirmekde we ulanmaga bermekde, isleri yerine yetirmekde, hyzmatlary berjay etmekde, seyle hyem onun caginde onumi islap bermekde;

Beyleki dowletlere onumleri goybermekde, solaryn territoriiasynda isleri yerine yetirmekde we hyzmatlary berjay etmekde.

Eger Turkmenistanyn gatnasyan halkara sertnamasynda su kanunda bar bolan duzgunlere garanynda basga hili duzgunler bellenen bolsa, onda halkara sertnamasynyn duzgunleri ulanylyar.

Standartizasiyanyn dowlet ulgamy kadalasydryjy resminamalaryn durli kategorialaryny doretmegi ulanmagy, solary islap duzmegin, ylalasmagyn, tassyklamagyn tertibini, standartlaryn we tehnik sertlerin talaplarynyn dowlet tarapyndan bellige alynmagyny, dowlet gozegciligini goz onunde tutulyar.

Standartlasdyrma we metrologiya hakyndaky Turkmenistanyn Kanuny 1993-nji yylyn Garassyzlyk aynyn 1-ne cykdy. Ol 5 bolumden ybarat:

- I. Umumy duzgunler
- II. Standartlasdyrma hakynda
- III. Metrologiya hakynda (15-21 maddalar)
- IV. Kanunyn duzgunlerini bozulmagynyn ucin jogapkarciligi (22 madda)
- V. Jedellerin cazulisi (23 madda)

Tilsimat hadysalary we onumin standartlary.

Tiplesdirmek standartyn bir gornusi boyunca konstruktorlyk, tilsimat guramacylyk taydan islap duzmekligi oz icine alyandyr. Yonekey dilde

aydylanda tiplesdirmek diyip, masynlary, jaylary, tilsimat proseslerine yerine yetiryan wezipeleri boyunca bir gornuse getirmeklige aydylyandyr.

Tilsimat prosesleri tiplesdirmek esasan iki ugur boyunca amala asyrylyar:

1. Detallaryn we duwunlerin yasalys prosesini tiplesdirmek

2. Yas amaklygyn kabir operasiyalaryny tiplesdirmek.

Tilsimat prosesi tiplesdirmekde ony saylaryn uly roly bar.

Ylayta-da yasanan detallary islemekde berkitmekde, gyzgyn ya-da sowuk stablarda taypandyrmagyn uly roly hem bardyr. Gerekli derejede taypandyrma is yerine yetirmegin mohletini azaldyar. Harclanyan zahmetin mukdaryny azaldyar we netijede isin ondurijiligini artdyrmaga mumkincilik beryar.

Tilsimat prosesi taypandyrmagyn gornusleri asakdakylardan ybaratdyr:

1. Uniwersal saylar

2. Yoritelesdirilen saylar

3. Yorite saylar

Uniwersal saylaryn komegi bilen islendik detallary yasamaga mumkincilik doredilyar. Yoritelesdirilen taypandyrmagyn komegi bilen bir tipli konstruksiyasy bolan, yone, razmerleri boyunca tapawutlanyan detallary yasamak bolyar.

Yorite saylaryn komegi bilen dine bir ya-da birnace operasiyany yerine yetirmek bolyandyr. Tehniki obyektlarin taze, kone duzgunleri ozara calysyan diyilyar.

Eger-de olaryn parametri hasiyetleri yasalys ya-da tehniki hasiyetnamalary icirimli caklerde onumlerde we ulanylmagyn sertlerine gabat gelyan bolsa bu prinsip tehniki obyektin komegi bilen we kamillesmegi ucin hokmandyr.

Hazirki zaman masynlary, enjamlary, priborlar we informasiyaly olceýji ulgamlary, kop sanly ozara calysma tasir edilyan duzugunleri boleklenden her haysy ozune mahsus bolan funksiyalaryny yerine yetirýar we sazlasýkly isleyar. Muna garamazdan bu boleklerni kepilligi is mohletden birnace esse pes.

Tehniki cozuwlerin ozara calysmagynyn butewi zat boyunca, ony duzediji boleklerni ya-da bolejikler boyunca asakdaky gornusleri hasaba alýnyar:

a. Dasky we icki ozara calysma;

b. Doly we doly dal ozara calysma;

c. Funksiýalayyn we duzumleyin ozara calysma.

Dasky ozara calysma - tayar zatlaryn ozara calysmasy goz onunde tutýar.

Icki ozara calysma - zatlaryn duzuji boleklerni ozara calysmasyny goz onunde tutýar.

Doly ozara calysma - ahli calysyan duzuji boleklerni ulanman, takyklyk parametrlerini doly saklanylmagyny sol sebapli sazlamak, dolandyrmak operasiýalaryny talap etmeyar.

Standartlaryn gornusleri diyen dusunje, standartlasdyrylan obyekte bagly baglylykda onun mazmuny bilen kesgitlenilyar.

Her bir onumin durli tarapyyny hasiyetlendir we caklendirýan birnace standartlary bolup bilyar. Yagny bir standart sol onum standartlasdyrylanda ulanylyan terminleri beyan edýan bolsa beyleki birinde sol onumlerini parametrleri we olceglerni getirilyar.

Kesgitli onum degisli bolmadyk sol sanda umumy tehniki, guramacylyk metodiki standartlar, standartlaryn gornusine degisli edilmeyar. Yagny bu standartlara umumy normalasdyryjy hasaplanys we islup duzedis metody, dokumentlesdiris we kwalifikasiýalasdyrys ulgam standartlary degislidir.

1. Esas duzuji standartlar. Adamyn yasaysynyn we isinin kabir boleklerni oz icine alyan standartlar. Mysal ucin halkara

standartlasdyrys guramasy tarapyndan kabul edilen metriki birliklerin halkara standartlary ozara degislidir.

2. Tertiplerin standarty ylymda, tehnikada, senagatda, oba hojalyk onumcilikde, gurlusykda, ulagda, beyleki pudaklarynda birnace gezek ulanylyan tertipleri kesgitleyar. Diymek, terminlerin her ugry boyunca yorite oz standarty doredip bilmeyar.

3. Tehniki sertlerin standarty wajyp halk hojalyk ahmiyeti bolan dine bir marka, model, onum ya-da birnace model - onum ucin islenip duzulyar.

4. Parametrlerin we olceglerin standarty bir ya-da birnace birjynsly topar onum ucin islenip duzulyar. Bu standartlarda sol parametrlerin we olceglerin emele getiryan san hatarynyn kanunlaýyklygyny beyan edilyar. Mysal ucin TDS 26380-84 yuk konteynerleri esasy parametrleri we olceglari we s.m.

A goşundy
(hökmany)

Tehniki tabşyrygyň birinji sahypasynyň görnüşü

TASSYKLAÝARYN

_____ wezipesi, buýrujy
guramanyň ady

_____ şahsy

_____ A.A.Familiýasy

Türkmenistanyň döwlet standartyny işläp düzmäge TEHNIKI TABŞYRYK

---

standartyň ady

Ýerine ýetiriji _____

işläp düzüji guramanyň ady

Goşmaça ýerine _____
Ýetirijiler goşmaça ýerine ýetiriji guramalaryň atlary

B goşundy
(hökmany)

Tehniki tabşyrygyň soňky sahypalarynyň görnüşi

1. Standarty işläp düzmäge esas _____
_____

2. Ýerine ýetirmegiň möhleti: başy _____
soňy _____

3. Standartlaşdyrylýan meseläniň häsiýetnamasy _____
_____
_____

4. Standartyň bölümleri we standartda bellenilýän esasy talaplaryň
sanawy _____
_____

5. Standartlaşdyryş boýunça beýleki kadalaşdyryjy resminamalar
bilen arabaglanşygy _____
_____

6. Maglumatlaryň çeşmeleri
_____
_____

7. İşleriň tapgyry we olary ýerine ýetirmegiň möhletleri
_____
_____
_____

8. Goşmaça tabşyryklar
_____
_____

- Goşundylar
1. Standartyň (kärhanalaryň) sanawy.	taslamasynyň	ugradylmagy	guramalarynyň
2. Standartyň (kärhanalaryň) sanawy.	taslamasyny	ylalaşmaly	guramalaryň

D goşundy
(hökmany)

Tehniki tabşyrygyň ahyrky sahypasynyň görnüşi

_____	_____
Işläp düzüji guramanyň ady	şahsy goly
A.A.Familiýasy	
we ýolbaşçysy (ýolbaşçysy- nyň orunbasary)	

_____	_____
Işläp düzüji bölüminiň	şahsy goly
A.A.Familiýasy	
ýolbaşçysy	

_____	_____
Işläp düzmäniň ýolbaşçysy,	şahsy goly
A.A.Familiýasy	
wezipesi	

E goşundy
(hökmany)

Standartyň taslamasyna düşündiriş hatynyň mazmunyna talaplar

Standartyň taslamasyna düşündiriş hatynda şu aşakdaky meseleler görkezilmelidir:

- standarty işläp düzmäge ugrukdyrýan degişli resminamany görkezmek bilen işläp düzmek üçin esas;
- işläp düzmegiň maksatlary we ezipeleri;
- standartyň taslamasynyň halkara, sebitara we milli standartlara laýyklygy baradaky maglumat;
- standartyň taslamasynyň standartlaşdyryş boýunça beýleki resminamalary bilen özara baglanşygy barada maglumat we olara täzeden seretmek, üýtgetmek ýa-da ýatyrmak boýunça teklipler;
- standartyň taslamasynyň seslenmä berlenligi baradaky maglumat, şeýle-de bellikleriň we teklipleriň gysgaça jemleýji häsiýetlendirmesi (gutarnykly rejegärliگی üçin);
- ylalaşyk barada maglumat;
- maglumat çeşmeleri.

Standartyň taslamasynyň düşündiriş hatyna işläp düzüji-bölümiň ýolbaşçysy (ýolbaşçynyň orunbasary) gol çekýär.

F goşundy
(hökmany)

Standartyň taslamasyňa seslenmeleriň sanawynyň görüşi

Standartyň taslamasyňa

SESLENMELERİŇ SANAWY

Standartyň taslamasynyň ady

Bölümiň, kiçi bölümiň, nokadyň, kiçi nokadyň goşundysynyň belgisi	Guramanyň kärhananyň ady, hatyň belgisi we senesi	Standartyň taslamasyňa bellikler we (ýa- da) teklipler	Işläp düzüji guramanyň gelen netijesi
1	2	3	4

Ýazgy

Işläp düzüji ýolbaşçysy,
A.A.A. Familýasy
wezipesi

şahsy goly

Jogapkär ýerine ýetirijiler,
A.A.A.Familýasy
wezipeleri

şahsy goly

Bellik – Standaryň taslamasyna bellikler we teklipler (4 sütün) boýunça gellen netije şu aşadaky görnüşlerde ýazylmalydyr:

“Kabul edildi” –eger bellik (teklip) doly kabul edilen bolsa.

“Bölekleýin kabul edildi” – eger bellik doly däl görnüşinde kabul edilen bolsa. Bu ýagdaýda belligiň (teklibiň) böleginiň ret edilmesine esaslandyrma beýan edilmelidir we standartyň taslamasynyň täze rejegärligini, teklip boýunça üýtgedişler girizilen, nokadynyň belgisi görkezilmelidir.

“Maglumat hkmünde kabul edildi” – esgre işläp düzüji bellik (teklip) bilen razylaşsa, ýöne ol şu standartyň taslamasyna degişli däl bolsa.

“Kabul edildi”- esger bellik (teklip) kabul edilmeýän bolsa, munda ret edilmesine esaslandyrma beýan edilmelidir.

YLALAŞYLDY

1. “Türkmennebit” döwlet konserni (hat № T 17-10/46, 20 Sanjar 2003 ý.).

2. “Türkmenpagta” döwlet konserni (hat № 02-11-1581, 21 Sanjar 2003 ý.).

3. Türkmenistanyň Gurluşyk we gurluşyk materiallary senagaty ministrligi (hat № 2-13/6030, 12 Sanjar 2003 ý.).

4. Türkmenistanyň Söwda we daşary ykdysady aragatnaşyklar ministrligi (hat № 18/524, 20 Sanjar 2003 ý.).

5. Türkmenistanyň Energetika we senagat ministrligi (hat № 15/1318, 11 Sanjar 2003.).

6. “Türkmenhaly” döwlet paýdarlar korporasiýasy (hat № 6/1262, 04 Sanjar 2003ý.).

7. “Türkmenbirleşik” Türkmenistanyň alyjylar jemgyýetleriniň birleşigi (hat № SKSB 4/26-358, 30 Garaşsyzlyk 2003ý.).

8. Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi (hat № 3-3/1040, 24 Garaşsyzlyk 2003ý.).

9. “Türkengallaönümleri” assosiasiýasy (hat № 4/1165, 23 Garaşsyzlyk 2003ý.)

10. Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrligi (hat № 03-117, 21 Garaşsyzlyk 2003ý.).

11. “Türkmenmillihasabat” Türkmenistanyň milli döwlte hasabaty ew maglumatlar instituty (hat № 19-212,20 Garaşsyzlyk 2003 ý.).

12. Balkan welaýatynyň “Türkmenstandartlary” döwlte gullugy (hat № 5/522, 16 Garaşsyzlyk 2003 ý.).

13. Ahal welaýatynyň we Aşgabat şäheriniň “Türkmenstandartlary” döwlet gullugy (hat № 10/729, 04 Sanjar 2003ý.).

14. “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugynyň döwlet gözegçiligi we sertifikatlaşdyryş bölümi (hat № 07/48-OFC, Garazsyzlyk 2003ý.).

15. “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugynyň zähmeti ew ýerasty baýlyklary goramak bölümi (10 Garaşsyzlyk 2003 ý.).

16. “Türkmenstandartlary” Baş döwlet gullugynyň metrologiýa bölümi (hat № 08/25, 23 Garaşsyzlyk 2003ý.).

IŞLÄP DÜZÜJILER:

“Türkmenstandartlary” Baş	
döwlet gullugynyň standartlaşdyryş	
bölüminiň	başlygy
M.T.Şirdatow	
Standartlaşdyryş bölüminiň	
başlygynyň	orunbasary
A.B.Garaýewa	

Edebiýat

1. Türkmenistanyň Konstitusiyasy. Aşgabat, 2008.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom. Aşgabat, 2008.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom. Aşgabat, 2009.
4. Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, Halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007.
5. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007.
6. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Ministrler Kabinetiniň göçme mejlisinde sözlän sözi. (2009-njy ýylyň 12-nji iýuny). Aşgabat, 2009.
7. Türkmenistanyň Prezidentiniň «Obalaryň, şäherleriň, etrapdaky şäherçeleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşaýyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin» Milli maksatnamasy. Aşgabat, 2007.
8. «Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry» Milli maksatnamasy. «Türkmenistan» gazetini, 2003-nji ýylyň, 27-nji awgusty.
9. «Türkmenistanyň nebitgaz senagatyny ösdürmegiň 2030-njy ýyla çenli döwür üçin Maksatnamasy». Aşgabat, 2006.
10. TDS 1.0.93 Türkmenistanyň standartlaşdyrmak boýunça Döwlet ulgamy. Esasy düzgünler.
11. TDS 1.1-2004 Türkmenistanyň standartlaşdyrmak boýunça Döwlet ulgamy. Döwlet standartlaryň işläp düzüliş tertibi.

12. TDS 1.4-2001 Türkmenistanyň standartlaşdyrmak boýunça Döwlet ulgamy. Tehniki şertleriniň işläp düziliş tertibi.
13. TDS 1.6-2001 Türkmenistanyň standartlaşdyrmak boýunça Döwlet ulgamy. Kärhana standartlaryň işläp düzüliş tertibi.
14. В.И.Винник, Б.Г.Артемьев, Метрологический надзор, М., Из-во стандартов, 1990, 200 с.
15. Е.М.Купряков, Стандартизация и качество промышленной продукции. М., Высшая школа, 1985, 288 с.

Mazmuny

	Bölümler	
1	Giriş.	7
2	Standartlaşdyrmagyň maksady we wezipeleri	10
3	Standartlaryň görnüşleri	11
4	Standartlaryň işläp düzüliş tilsimaty	13
5	Standartyň taslamasynyň birinji rejegärliginiň işläp düzülişi	16
6	Standart taslamasynyň gutarnykly rejegärliginiň işläp düzülişi	17
7	Standartlaryň tassyklanýşy we hasaba alynşy	18
8	Standartyň neşir edilişi	19
9	Kadalaşdyryjy salgylanmalar	24
10	Kesgitlemeler	24
11	Standartyň işlenip düzülişi	25
12	Standartlaryň täzelenilişi we ýatyrylyşy	26
13	Standartyň üýtgetmesiniň işlenilip düzülişi	27
14	Standarta gaýtdan seredilişi	28
15	Türkmenistanyň çäginde döwletara standartyň güýje girizilişi we ulanyşdan aýrylyşy	30
16	Halkara standartlar gulluklary we standartlary bilen tanysmak	31
17	Kärhana standartlary. Umumy düzgünler	33
18	Tehniki beýanlary, tehnologiýa gözükdirmeleri we taýýarlaýyş usullaryny işläp düzmegiň , ylalaşmagyň we tassykalmagyň tertibi	35
19	Standartlary berjaý edilmegine, ornaşdyrylmagyň we önümiň hiline edilýän döwlet gözegçiligi	41
20	Standartlary barlamak hem-de olara üýtgemeler girizmek	42
21	Standartlaryň gurluşy barada maglumatlar	48
22	Standartlaşdyryş boýunça Halkara guramalar	52
23	Tilsimaty prosesleriň standartlaşdyrmagyny islap düzmek	53
24	Standartlaşdyrmak boýunça regional (döwletara) we milli guramalar	55
25	Gönükdiriji resminamalar we olary işläp taýýarlamak	57
26	Tehniki prosesleriň gönükdiriji resminamalarynyň tehniki ýumuşyny işläp düzmek	58
27	Standartlaryň yerine yetirilişine döwlet gözegçiligi	65
	Edebiýatlar	79
	Mazmuny	81